

2023-09

jaargang 54
nummer 9
november 2023

Maandblad van
Vrijdenkersvereniging
De Vrije Gedachte

Sinds 1856

De Vrijdenker

Attentie

11 nov.: Atheïsmedag

18 nov.: Jaarvergadering

Moleschott

Domela

Max Weber

Spartacus

MEDEDELINGEN

Voor meer zekerheid vermelden wij ook hier dat de Atheïsmedag 2023 niet op 18 november is, zoals foutief aangekondigd in ons vorige nummer, maar op **11 november**. Zie voor het programma pag. 3.

Zoals reeds gemeld in ons vorige nummer op pag. 14, hebben wij voor serieuze belangstellenden enkele exemplaren beschikbaar van het Moleschott Magazine, dat onlangs in Den Bosch is uitgegeven. In deze Vrijdenker kunt u het artikel lezen dat René van Elst voor dat magazine over ons erelid Moleschott heeft geschreven.

Mail naar het redactieadres voor kostenloze toezending. Op is op en wie het eerst komt, het eerst maalt.

HISTORIE

In De Vrijdenker 2023-05 (pag. 17) kon u een gedigitaliseerd en ingekort verslag lezen van het Internationaal Vrijdenkerscongres dat in 1883 werd gehouden in Amsterdam. Het complete verslag is nu te vinden op onze website. Klik daartoe op de startpagina onderaan in de rechter kolom "Categorieën" op Historische stukken.

PODCASTS

Podcasts van De Vrije Gedachte worden verzorgd door bestuursleden Floris van den Berg en Bart Collard. De programma's zijn op YouTube, dus met video, te bekijken via:

<https://www.youtube.com/@verenigingdevrijegedachte4805/videos>

Daarnaast zijn ze op Spotify te beluisteren via:

<https://open.spotify.com/show/6J0uDTp0PT06qrumVR1DZQ?si=e514d8d-cdb31426d>

of, veel korter: <https://spoti.fi/3ZymQCb>

Als u zich 'abonneert' op de podcast en deze 'volgt' via deze kanalen en tevens 'likes' uitdeelt zal de podcast sneller gevonden worden, ook door niet-leden. Zo kunt u helpen om de boodschap van DVG verder en sneller te verspreiden buiten onze vereniging.

Bezoek onze
website
devrijegedachte.nl

Bezoek onze
Facebook-pagina
De Vrije Gedachte

COVER VOOR: foto van Benis Arapovic op Vecteezy
COVER ACHTER: foto van Mister Mister op Pexels

De Vrijdenker

jaargang 54 • nummer 9 • november 2023

INHOUD

Titel	Auteur(s)	Pag.
Mededelingen / DVG op het WWW	Redactie	◀cover
Aankondiging Algemene Jaarvergadering 2023	Bestuur	1
Informatie De Vrije Gedachte / Colofon De Vrijdenker	Bestuur / Redactie	2
Erratum - belangrijk! Aankondiging Atheïsmedag 2023	Bestuur	3
Moleschott en het vrijdenken	René van Elst	4
Wij gaven Domela een gouden knijpbril	Anton van Hooff	6
Werelds Nieuws	René van Elst	8
Spartacus wordt toch gekruisigd	Anton van Hooff	12
Voer voor psychologen	Herman Reimes	17
Kind(on)vriendelijk	Kenneth van Oost	19
Flessenpost van een teleurgestelde optimist	Floris van den Berg	21
Max Weber, ethiek en kapitaal	Jeroen Janssen	22
Zijn... of niet-zijn	Kenneth van Oost	25
De rol van de intellectueel in het publieke debat	Floris van den Berg	28
Het Nederlandse onderwijsstelsel is totaal verziekt	Harry Ansems	32
De auteurs van dit nummer / Aanwijzingen voor auteurs	Redactie	36

Algemene Jaarvergadering van DE VRIJE GEDACHTE

Op zaterdag 18 november 2023 in CURSUS-EN VERGADERCENTRUM DOMSTAD

Tijd: 13.30-17.00 uur; inloop vanaf 13.00 uur. Borrel: 17.00-18.00 uur

Adres: **Koningsbergerstraat 9, 3531 AJ Utrecht**. De locatie is ca. 10 minuten lopen van het CS Utrecht; als u de sneltram neemt stapt u uit op de halte Graadt van Roggenweg.

De Algemene Jaarvergadering is niet openbaar en is alleen toegankelijk voor leden van de vereniging en genodigden met goedkeuring van het bestuur. Wij vragen u zich per e-mail aan info@devrijegedachte.nl aan te melden voor deze vergadering.

Agenda:

1. Welkomstwoord door voorzitter Stanley Bakker
2. In memoriam Paul Hopster
3. Bestuurswisselingen
4. Visie op De Vrije Gedachte 2.0 door Floris van den Berg
5. Financieel jaarverslag door Fabian van Langevelde
6. Vacant: penningmeester (vanaf volgend jaar) / webmaster / redactie nieuwsbrief
7. Kascontrolecommissie 2022 + (nieuwe?) leden kascontrolecommissie 2023
8. Bestuursvoorstel om het lidmaatschap steeds inclusief abonnement te laten zijn
9. Afronding fusie met AV
10. Rondvraag en sluiting, waarna borrel.

De jaarstukken en bijlagen zijn opvraagbaar bij secretaris@devrijegedachte.nl

INFORMATIE

De Vrije Gedachte

De vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte is opgericht in 1856 onder de naam De Dageraad.

Bestuur:

Stanley Bakker – voorzitter
 Floris van den Berg
 Bart Collard - secretaris
 Fabian van Langevelde - penningmeester

Postadres en telefoonnummer:

De Vrije Gedachte,
 Antonius Matthaeslaan 16
 3515AS Utrecht
 Tel. 06-28301336

E-mail:

secretaris@devrijegedachte.nl

IBAN:

NL15INGB0000274551

Leden- en abonnementsadministratie:

ledenadministratie@devrijegedachte.nl
 Postadres en telefoon: zie hiernaast

Lidmaatschap / abonnement De Vrijdenker:

Zie "Kosten" hieronder in het Colofon van dit blad

Internet:

- Website: devrijegedachte.nl
- YouTube-kanaal: Vereniging DeVrijeGedachte
- Facebook-pagina: De Vrije Gedachte

Van Langevelde - Bakker - Collard - Van den Berg

COLOFON

De Vrijdenker

De Vrijdenker is een tien maal per jaar verschijnend tijdschrift, uitgegeven door de vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte.

Redactie:

René van Elst – hoofdredacteur a.i. en eindredacteur
 Maarten Gorter – coördinator
 Anton van Hooff
 Herman Reimes
 Eelko de Vos

Opmaak:

Jaap van Dijk (dit nummer: René van Elst)

Postadres en telefoon:

zie hierboven bij de informatie over DVG

E-mail:

redactie@devrijegedachte.nl

Website:

zie hierboven bij de informatie over DVG

(Leden- en) abonnementsadministratie:

Zie hierboven bij de informatie over DVG

Kosten (ingegaan 2018):

- Lidmaatschap met abonnement € 62,— p.j.
- Lidmaatschap zonder abonnement € 30,— p.j.
- Abonnement € 36,— p.j.
- Student-lidmaatschap (t/m 25 jaar) met abonnement € 30,— p.j.
 Zie ook de aanbieding onderaan!
- Prijs losse nummers € 3,50

Kopij:

Reacties en nieuwe bijdragen, die betrekking hebben op het vrijdenken, worden zeer op prijs gesteld. A.u.b. digitaal aanleveren. Zie de aanwijzingen achterin dit blad.

Druk:

Drukkerij Image Team Eemnes
 ISSN: 1872-1478

Disclaimer: De Redactie van De Vrijdenker wijst erop dat door auteurs verkondigde meningen niet per se geheel of gedeeltelijk de mening van de Vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte en/of de Redactie weergeven. De inhoud van het geschrevene blijft te allen tijde de verantwoordelijkheid van de desbetreffende auteur.

VOORDEELAANBIEDING VOOR JONGEREN

Ben je atheïst (of denk je erover om het te worden) en jonger dan 25 jaar, profiteer dan van ons aanbod.

Als je je aanmeldt als nieuw lid dan krijg je een heel jaar lang 50% korting op De Vrijdenker. Je betaalt dan dus geen € 30,- maar slechts € 15,- voor 10 nummers!

Meld je aan op de site www.devrijegedachte.nl of via info@devrijegedachte.nl en vergeet niet je geboortedatum te vermelden.

ERRATUM - BELANGRIJK!

Als oplettende lezer heeft u het wel gemerkt: de Atheïsmedag 2023 werd door ons in het vorige nummer aangekondigd voor dezelfde dag, namelijk 18 november, als de Algemene Jaarvergadering. Onze excuses voor deze menselijke fout! Graag zien we u op **11** november, dus al snel, in 'De Balie' in Amsterdam voor de Atheïsmedag (zie hieronder).

Helaas valt dit samen met het jaarlijkse Skepsis-congres. Wij hopen dat hierdoor niet al te veel leden worden ontriefd; aanpassing van de evenementen was helaas niet meer mogelijk. Volgend jaar zal vroegtijdig met Skepsis en het Humanistisch Verbond afstemming plaatsvinden over data van evenementen.

Een week later, op 18 november, worden leden en genodigden verwacht in 'De Domstad' in Utrecht voor de Jaarvergadering (zie pag. 1). De secretaris mailt u op aanvraag de jaarstukken.

Vergeet u niet zich tijdig aan te melden? Dat geldt voor beide evenementen.

Atheïsmedag 2023

Op zaterdag **11** november 2023 vindt de Atheïsmedag 2023 plaats in de Balie in Amsterdam. Deze middag zal de Belgische politica en auteur **Assita Kanko** worden uitgeroepen tot **Atheïst van het Jaar 2023**. Kanko zal een lezing verzorgen en u bent in de gelegenheid om haar vragen te stellen. Maar daar blijft het niet bij. Er worden ook bijdragen geleverd door de secretaris van De Vrije Gedachte, Bart Collard (*Het Recht op Misinformatie*, 2023), door auteur Keyvan Shahbazi (*De Amerikaan van Karadj*, 2021) en door publicist Willem Vermaat (*Waarom we geen hondenmelk drinken*, 2021). Uw dagvoorzitter is niemand minder dan filosoof Floris van den Berg. Daarnaast kan De Vrije Gedachte met veel enthousiasme mededelen dat John en Bas, miljoenen malen bekeken op Youtube, gedurende de hele middag prachtige muziek zullen maken. Kom dus naar deze heugelijke middag; een feest van het atheïsme, een feest van het vrijdenken.

Locatie: De Balie, Kleine-Gartmanplantsoen 10, 1017 RR Amsterdam

Kosten: Gratis voor leden (lezer, u kunt lid worden via onze website!) en € 15,- voor niet-leden. Voor niet-leden die student zijn is er een gereduceerd tarief van € 7,50. Betaling gebeurt door vooraf het geld over te maken of door te pinnen aan de deur (kom in dat laatste geval op tijd).

Aanmelden: Uit veiligheidsoverwegingen dient u zich vooraf aan te melden via bart.collard@outlook.com

Programma (onder voorbehoud):

13.00 - 13.15 uur	Muziek John en Bas (YouTube-kanaal: John and Bas)
13.15 - 13.20 uur	Welkom door de voorzitter (Stanley Bakker)
13.20 - 13.30 uur	Welkom door de dagvoorzitter (Floris van den Berg)
13.30 - 13.50 uur	Religie als mis- en desinformatie (Bart Collard)
13.50 - 14.20 uur	Pauze
14.20 - 14.50 uur	Keyvan Shahbazi
14.50 - 15.05 uur	Column Willem Vermaat
15.05 - 15.20 uur	Muziek John en Bas
15.20 - 15.50 uur	Pauze
15.50 - 16.00 uur	Laudatio voor Atheïst van het Jaar Assita Kanko en overhandiging aandelen
16.00 - 16.20 uur	Lezing Assita Kanko
16.20 - 16.40 uur	Q&A met zaal
16.40 - 16.45 uur	Dankwoord voorzitter (Bakker)
16.45 - 16.50 uur	Afsluiting dagvoorzitter (Van den Berg)
16.50 - 17.00 uur	Muziek John en Bas
17.00 - 18.00 uur	Borrel in de bovenfoyer. Mogelijkheid om vrijdenkersboeken te kopen en deze te laten signeren

Moleschott en het vrijdenken

(artikel uit het Moleschott Magazine, waarvan nog enkele exemplaren verkrijgbaar zijn, zie de binnenkant van de voor-cover.)

door **René van Elst**

Het Europa van het midden van de negentiende eeuw kent veel onrust over geloofs- en ongeloofszaaken in een context van revolutionaire strevingen, wetenschappelijke ontwikkeling, kritisch bijbelonderzoek en een (politieke) revival van het katholicisme. Op 12 oktober 1856 wordt in Amsterdam de levensbeschouwelijke vereniging 'De Dageraad' opgericht, de oudste nu nog bestaande vrijdenkersvereniging ter wereld, die thans 'De Vrije Gedachte' heet (zie kader I).

De oprichters van 'De Dageraad' zijn vrijmetse-laars van de loge 'Post Nubila Lux' (Na Wolken Licht); zij hebben eerst in 1855 een tijdschrift *De Dageraad* (thans: *De Vrijdenker*) het licht doen zien. Dat was bedoeld als een vervolg op een religie-kritisch boek van hun loge-genoot Dr. Franz Junghuhn (zie kader II). De 'Dageradianen' zien zich eerst als een nieuwe, op natuurgodsdienst en -zedeleer gebaseerde kerk, maar gaan allengs een steeds rationalistischer, materialistischer, natuurwetenschappelijker en atheïstischer koers varen.

Vrijdenker avant la lettre

1856 is ook het jaar waarin Jacob Moleschott op 6 juni met een prachtige inaugurele rede¹ een hoogle-raarschap aanvaardt in Zürich, nadat de Duitse deelstaat Baden in 1854 zijn collegebevoegdheid heeft ingetrokken naar aanleiding van zijn boek *Der Kreislauf des Lebens*. In dat boek toont Moleschott zich een vrijdenker 'avant la lettre'. Al eerder heeft hij ervoor gepleit dat hoogleraren niet benoemd zouden moeten worden in dienst van kerkelijke partijen maar in het belang van de wetenschap.²

Der Kreislauf is onverhuld materialistisch en daarmee ook atheïstisch, want het ontkennen van het bestaan van een onstoffelijke geest (de ziel) betekent tegelijk het ontkennen van het bestaan van de grootste onstoffelijke geest, namelijk God. Friedrich Albert Lange schrijft in zijn beroemde werk over het materialisme (1866) dat Moleschott "der eigentliche Urheber unserer materialistischen Bewegung" is.³

Fritz Mauthner wijdt in zijn vier boekdelen over het atheïsme (1920/23) slechts een halve pagina aan Moleschott⁴. Hij schrijft dat Moleschotts kijk op de wereld eerder relativisme was dan materialisme. Hij was zich ervan bewust, dat wij de dingen niet "an sich" kennen, maar alleen in hun betrekkingen tot

¹ Te downloaden bij Google Books; zoek Jacob Moleschott, Licht en leven

² https://www.wikiwand.com/nl/Jacob_Moleschott

³ Friedrich Albert Lange, *Geschichte des Materialismus*, Suhrkamp

1974, p. 685

⁴ Fritz Mauthner, *Der Atheismus und seine geschichte im Abendlande*, 1920/1923, Band IV, p. 56.

elkaar en eigenlijk alleen in hun betrekkingen tot de menselijke zintuigen. Kennistheoretisch sloot hij zich aan bij Locke⁵: er zijn geen aangeboren ideeën, alle kennis komt ons verstand binnen door de zintuigen (sensualisme).

Der Kreislauf des Lebens is een belangrijke wegwijzer voor het denken van de Dageradianen, evenals het deels door Moleschott geïnspireerde boek *Kraft und Stoff* (een bestseller uit 1855) van de arts en natuurwetenschapper Ludwig Friedrich Büchner en natuurlijk *On the Origin of Species* (1859) van Charles Darwin. En laten wij het spraakmakende *La Vie de Jésus* (1863) van Ernest Renan niet vergeten, dat in het tijdschrift wordt besproken. Van *Kraft und Stoff* geeft de vereniging zelfs een Nederlandse vertaling uit.

Anticoncilie

In Italië ontstaan rond het midden van de negentiende eeuw diverse plaatselijke vrijdenkersverenigingen, vooral in Rome, Milaan en Florence. In 1869 trekt het 'Anticoncilie' van Napels de aandacht van veel vrijdenkers binnen en buiten Italië, maar natuurlijk ook van de katholieke kerk en de Italiaanse overheid. Het vindt tegelijk plaats met het eerste Vaticaanse Concilie (het 'onfeilbaarheidsconcilie'). Deze eerste manifestatie in Italië van georganiseerd vrijdenken is een initiatief van de parlementariër Giuseppe Ricciardi. Er doen 125 organisaties aan mee. In het boek van Ricciardi over het Anticoncilie⁶ vinden wij op p. 30 een sympathiebetuiging van Moleschott, waarin hij er zijn spijt over uitspreekt niet aanwezig te kunnen zijn. Was hij erbij geweest, dan had hij meegemaakt hoe de autoriteiten er een voortijdig einde aan maakten op de tweede dag. Het duurt tot 1903 tot de Italiaanse vrijdenkersvereniging 'Associazione Nazionale del Libero Pensiero "Giordano Bruno"' werd opgericht door onder meer de eerste socialistische parlementariër Andrea Costa. Deze Associazione bestaat nog steeds.

Moleschott en de Dageradianen

Volgens p. 153 van het boek *Darwin in Domineesland*⁷ zou Moleschott 'bij tijd en wijle' in het blad van de vrijdenkers hebben geschreven. Siebe Thissen laat ons in *De Vrije Gedachte* van juni 1993 echter weten dat het ging om eerder in het Italiaans verschenen artikelen, onder meer over kiesrecht voor vrouwen.

Hendrik Huisman, Dageraadvoorzitter van 1865 tot 1873, looft Moleschott veelvuldig voor zijn baanbrekende arbeid. In 1864 verschijnt de Nederlandse vertaling van Moleschotts *Die Einheit des Lebens*; ook Dageradianen hebben zich daarvoor ingespannen.

Op 9 december 1883 besluit De Dageraad om Moleschott te benoemen tot erelid, tegelijk met de eerder genoemde Büchner en de Engelse politicus Charles Bradlaugh.

⁵ John Locke (1632-1704) was een Engels(e) filosoof, econoom en arts.

⁶ Ricciardi's boek over het Anticoncilio is op het net te lezen, zoek naar L'Anticoncilio di Napoli del 1869 promosso e descritto da Giuseppe Ricciardi, già Deputato al Parlamento Italiano.

⁷ Bart Leeuwenburgh, *Darwin in domineesland: een reconstructie van de wijze waarop geleerde Nederlanders Darwins evolutietheorie filosofisch beoordeelden, 1859-1877*, 2009, <https://repub.eur.nl/pub/14433/Darwin%20in%20domineesland.pdf>

Over de totstandkoming van het monument voor Giordano Bruno in 1889, waarbij Moleschott ook betrokken is, leest u elders in het Moleschott magazine (zie ook *De Vrijdenker* 2020-04 en 2020-06). 'De Dageraad' stuurt ter gelegenheid van de onthulling een telegram met een sympathiebetuiging.

Ter gelegenheid van Moleschotts 70^e verjaardag geeft De Dageraad in 1892 een speciaal Moleschott-nummer uit, geredigeerd door de classicus Hendrik Clemens Muller, waarvan in 1993 een herdruk is gemaakt. Het bevat naast artikelen veel facsimiles van handgeschreven brieven met gelukwensen van belangrijke personages uit diverse landen, onder wie Haeckel, Lombroso, Von Helmholtz en Morselli. De originelen worden Moleschott in een feestbundel ter hand gesteld. Moleschott schrijft aan Muller: *"Mijn gansch leven is aan de ontwikkeling der vrije gedachte en dus aan de bestrijding van alle kerkgenootschap gewijd geweest."*

In het Moleschott-nummer is ook het volgende te vinden:

"Wij ontvingen het volgend schrijven van PROF. JAC. MOLESCHOTT:

Aan het Bestuur en de redactie van "De Dageraad."

Hooggeachte Heeren en Vrienden!

Het prachtexemplaar van Uwen feestbundel is mij geworden, en de vorm beantwoordt aan Uwe bedoeling, die mij op de welwillendste wijze heeft willen eeren en sieren. Het boek, waarin de schoonste namen prijken, zal blijven voor mij en de mijnen: de eer en het sieraad van mijn leven. Moge het U welgaan!

Uw dankbare JAC. MOLESCHOTT.

Rome, 14 Augustus 1892."

Voorts zijn twee pagina's gewijd aan een vertaald Italiaans verslag van de viering op 16 december 1892 in de Sapienza Universiteit te Rome van de dertigste gedenkdag van Moleschotts intree als hoogleraar in Italië. Bij die gelegenheid krijgt hij een ridderorde en wordt hem onder meer een borstbeeld aangeboden van de hand van Ettore Ferrari, die ook het monument voor Giordano Bruno heeft vervaardigd. Prof. Colasanti brengt feestgroeten en geschenken over van verschillende Nederlandse verenigingen, waaronder 'De Dageraad'.

Crematie, door Moleschott in 1852 al gepropageerd, heeft rond de eeuwwisseling veel voorstanders onder de Dageradianen; van confessionele zijde was er veel verzet tegen. Het is vooral aan vrijdenkers te danken dat crematie in Nederland mogelijk wordt.

'De Vrije Gedachte' houdt de gedachte aan Jacob Moleschott nog steeds in ere. In 1993 organiseert zij in Rotterdam een openbare studiebijeenkomst met vier lezingen (naderhand in een brochure uitgegeven) naar aanleiding van diens honderdste sterfdag.

KADER I *De Vrije Gedachte*

Veel informatie over deze vereniging vindt u op de Wikipedia-pagina met haar naam (er is ook een Engelstalige versie) en natuurlijk op de verenigings-website waarop men zich kan aanmel-

den als lid en/of abonnee. Het tien keer per jaar uitkomend tijdschrift van 'De Vrije Gedachte' heet *De Vrijdenker* (eerder heeft het ook *De Vrije Gedachte* geheten).

KADER II *Franz Wilhelm Junghuhn (1809-1864)*

Deze Duitse arts, botanicus en geograaf werkt jarenlang in Nederlandse dienst in Nederlands-Indië, waar hij veel tijd besteedt aan het verkennen van het land, de geologie en de natuur. Met indrukwekkende boeken en kaarten draagt hij veel bij tot de kennis over 'de gordel van smaragd'. Van 1848 tot 1855 verblijft hij in Nederland en in 1853 publiceert hij anoniem *Licht- en Schaduwbeelden uit de Binnenlanden van Java*. Daarin wijst hij de praktijken van de christelijke missie en zending op Java af; hij ziet de natuur als enige bron van waarheid. Het boek krijgt veel kritiek (lees: vuilspuiterij) en tegenwerking, omdat het in feite het bestaan van een persoonlijke god ontkent. Junghuhns vrijmetselaarslogegenoten zorgen ervoor dat het boek te koop blijft. Er volgen meerdere drukken en het boek krijgt een vervolg met een tijdschrift.

KADER III *Internationaal vrijdenken*

De Dageraad is niet de eerste vrijdenkersvereniging; dat is de Franse Société démocratique des libres-penseurs in 1848, met als voorzitter Jules Simon. Ook daar is (in 1847) de oprichting van een tijdschrift *La Liberté de Penser* aan voorafgegaan.

In Brussel wordt in 1863 La Libre Pensée opgericht. In 1866 volgt Engeland, waar de politicus Charles Bradlaugh, die zich daar met succes verzet tegen de eedswang, de National Secular Society opricht. In Duitsland komt in 1881 in Frankfurt am Main de Deutsche Freidenkerbund tot stand, met als oprichters onder meer Ludwig Büchner en Wilhelm Liebknecht.

KADER IV *Moleschott en de internationale vrijdenkers*

Volgens Siebe Thissen (in *De Vrije Gedachte* van juni 1993) is Moleschott een geziene gast op internationale vrijdenkerscongressen en ontmoet hij daar Dageradianen. Het eerste internationale congres van 1880 in Brussel gaat vooral uit van Belgische en Engelse vrijdenkers. Tijdens dit evenement wordt de Internationale Vrijdenkersbond, de 'Fédération Internationale de la Libre Pensée', opgericht. Moleschott is niet aanwezig, maar wordt, omdat hij schriftelijk instemming betuigt met de ontwerpstatuten, tot de stichters gerekend. Tot 1905 houdt de Federatie elf congressen; dat van september 1881 wordt in Londen gehouden. Uit het verslag daarvan in *De Dageraad* (1881 no. 4 en 5) blijkt dat Moleschott hierbij ook niet aanwezig was. Het congres van 1882 in Parijs gaat niet door. In 1883 wordt het congres door De Dageraad georganiseerd in Amsterdam. Dat Moleschott dat ook niet heeft bijgewoond, blijkt uit een uitvoerig (maar niet uitgesproken positief) verslag van R.C. d'Ablaing van Giessenburg in het tijdschrift *Recht door Zee* 1883 no. 3 (zie *De Vrijdenker* 2023-05, pag. 17). Het is niet erg waarschijnlijk dat Moleschott bij latere congressen wel aanwezig is geweest.

Wij gaven Domela een gouden knijpbril

Bespreking van: Arend Hazekamp, *Geestverwanten van Ferdinand Domela Nieuwenhuis. Het vrije socialisme in Groningen, Friesland en Drenthe 1890-1940*, uitgeverij Louise, Grou 2023

door **Anton van Hooff**

Op bladzijde 424 gaf ik de lezing op; ik had dan toch echt wel aan de plicht van gewetensvolle recensent voldaan door tot zover in die knots van 668 bladzijden te komen. Maar toen had ik de hersens vol van de opsommingen van oprichtingen, haarkloverijen, conflicten en eindeloze splitsingen in organisaties die alle min of meer anarchistisch waren.

In plaats van ‘anarchisten’ spreekt auteur Hazekamp het liefst van ‘vrije socialisten’. Hij treedt daarmee in het voetspoor van **Domela Nieuwenhuis** ▼, die beseftte dat de goegemeente ‘anarchisten’ associeerde met de moordenaars van keizerin Sissi van Oostenrijk en koning Umberto van Italië (p. 28).

‘Ik groeide op in een rood arbeidersgezin en ontwikkelde een sterk rechtvaardigheidsgevoel,’ verklaart de schrijver in de inleiding (p. 10). ‘De geschiedenis van de socialistische arbeidersbeweging, waarin Domela Nieuwenhuis een hoofdrol speelde, boeide mij al vanaf mijn pubertijd’ (*sic!*). Vanaf de jaren negentig koesterde hij het idee van dit boek. Hij begon materiaal te verzamelen, interviewde oude activisten bij hen thuis en kreeg ook allerlei spul toegeschoven. Er ontstond zo echter geen samenhangend beeld. Daarom begon Hazekamp archieven te raadplegen, maar werk, gezin en sociaal leven gingen voor. Zo kwam het dat het hele onderzoek dertig jaar vergde. Erkenning voor

zijn gigantische arbeid kreeg hij van diverse noordelijke fondsen, zoals het Prins Bernhard Cultuurfonds Groningen, die de uitgave financieel mogelijk maakten.

Weerbarstige noorderlingen

In de inleidende hoofdstukken weerlegt het boek – impliciet – het vooroordeel dat de weerbarstige aard van de noorderlingen het relatieve succes van het vrije socialisme in hun streken verklaart. Er heerste daar echter al vroeg een vrijzinnig klimaat; de protestantse kerken hadden lang niet de greep op de geesten die het katholicisme in het zuiden had. Bovendien was er een omvangrijk proletariaat van landarbeiders en – werkeloos wordende – veenwerkers.

Het socialisme articuleerde zich in allerlei bewegingen en organisaties: steun aan stakers, antimilitarisme, dienstweigering en geheelonthouding. Ook onze atheïstische vrijdenkersvereniging, die gemiddeld haar aanhang wel in hogere sociale lagen vond, speelde een rol. Twee keer worden bladzijden aan *De*

Dageraad gewijd (76-78 en 287-294). Na de Eerste Wereldoorlog leefde de vereniging op door het activisme van Jan Hoving en de optredens van Anton Constandse, die talrijke tournees in het noorden maakte.

Revolutionair gestemd was het anarchisme wel, maar geweld wees het af. Daarmee nam het afstand van het communisme, dat ook verafschuld werd om zijn autoritair karakter. Domela Nieuwenhuis schreef al in 1917 naar aanleiding van de zogenaamde Oktoberrevolutie, die de vrije socialisten terecht als een staatsgreep beschouwden, in *De Vrije Socialist*: "Zodra het volk de zaak uit handen geeft om de zaak te laten drijven door afgevaardigden die alles wel zullen opknappen, is de zaak verloren" (p. 164).

Al eerder hadden de anarchisten afstand genomen van de sociaaldemocraten, die met kleine stapjes en parlementarisme een nieuwe maatschappij dachten te kunnen scheppen. Ook keerden ze zich fel tegen de 'moderne vakbeweging', die met contributies stakingskassen vulde. Nee, bij werkweigering hoorde een beroep te worden gedaan op solidariteit zodat spontaan financiële steun werd verleend.

Geen register!

Zolang *Geestverwanten van Ferdinand Domela Nieuwenhuis* het verhaal algemeen houdt, is het wel door te komen, hoewel de auteur niet over een soepele zeggingswijze beschikt. Waar is bijvoorbeeld de tegenstelling op p. 35?: 'Stienstra emigreerde naar de Verenigde Staten, maar Van der Zwaar bleef lid van de Socialistenbond.' Een pleonasme op p. 93: 'Er ontstonden pacifistische Vredesbonden.' Het overdadig gebruik van het uitroepteken getuigt ook van stilistisch onvermogen – in mijn schrijfwijzer voor studenten geschiedenis verklaarde ik dat leesteken taboe.

Na de dood van Domela, al op p. 175, krijgt het boek het karakter van een kroniek van splitsingen, fusies, conflicten en opheffingen van allerlei organisaties, tot een met toneel- en zangverenigingen. Al eerder is het geschiedverhaal zwak vertegenwoordigd.

Aardig was wel de melding dat bij een huldiging van Domela 'onze' *De Dageraad* een gouden loergnet schonk. Waar heb ik dat ook al weer gelezen? Dan blijkt een ernstig gebrek van dit volumineuze, overvloedig gedocumenteerde werk: er is geen register! Zo

Arend Hazekamp

is ook niet na te gaan hoe vaak en waar Anton Constandse wordt genoemd. En waarschijnlijk zullen noordelijke lezers in elk geval willen weten wat het vrije socialisme in hun woonplaats betekende. Een dringend advies aan de uitgeverij: stel aan de kopers de digitale tekst ter beschikking, zodat ze in elk geval zelf kunnen zoeken. Ik heb ook nooit begrepen waarom soms, zoals in dit geval, eindnoten achter elk hoofdstuk worden geplaatst.

De lectuur van dit boek heeft dus gemengde gevoelens opgeroepen. Hopelijk vindt de schrijver voor zijn titanenwerk erkenning bij de min of meer vrije socialisten van het noorden.

WERELDS NIEUWS

door **René van Elst**

Thuiswerkenkerken

Na het digitaal (thuis)werken, -bankieren, -winkelen, -vergaderen en -gokken moest het er wel van komen: het digitaal (thuis)kerken. Eindelijk heeft iemand dit gat in de markt ontdekt. Op 4 oktober verspreidde het ANP namelijk een persbericht van 'Dhr. **Jack Mac Donald**' over de 'Online Church'. Ik dacht even dat het een soort artiestennaam was, maar de heer Jack is met die naam terug te vinden op LinkedIn en Facebook.

Op zijn Facebook timeline staat niet veel meer dan

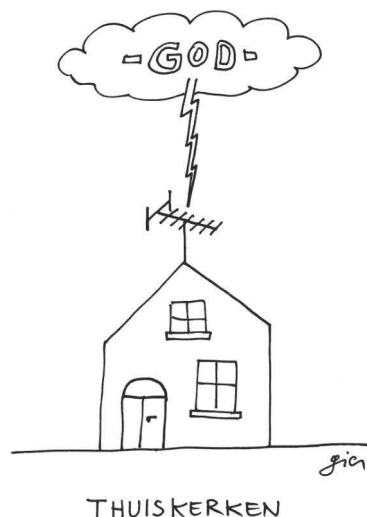
bemoedigen wanneer nodig." Het religieus taalgebruik komt op andersdenkenden wel vaker dubbelzinnig over... ◀

Natuurlijk is er ook een website <https://www.onlinechurch.nl>. Daar komen allerlei hoogst relevante en belangwekkende onderwerpen aan de orde, zoals het laatste oordeel, het duizendjarig rijk en jawel hoor, ook de 'rapture', die hier de 'opname' heet (zie het vorige Werelds Nieuws).

Actueel is een artikel van 11 oktober over wel-

een 'reel' (video) over het christen zijn in deze wereld. LinkedIn laat zien dat hij Product Category Manager is bij een bedrijf in Capelle aan de IJssel. We hebben dus niet te maken met een professionele full time geestelijke.

Maar gedreven is hij wel. Onder het motto 'God is altijd online' is hij actief om de fysieke kerken aan te vullen met Whatsapp communities voor onderwerpen als 'bijbelse overdenkingen' en het 'delen van getuigenissen'. Hij schrijft: "Hoe mooi is het dan om zonder kerkmuren (letterlijk en figuurlijk) elke dag van de week gemeenschap met elkaar te kunnen hebben en elkaar te kunnen inspireren en

ke houding christenen kunnen innemen t.o.v. Israël. Na een lang stuk met bijbelcitaten en -uitleg volgen dan typisch gristelijke adviezen: "Het is, afhankelijk van je standpunt, verleidelijk om je te mengen in een discussie over situaties met betrekking tot Israël, het Joodse volk en hun plek in de wereld, in het land waar ze wonen en de gespannen situatie met hun Palestijnse landgenoten. Het gevaar hiervan is om in een discussie te belanden waarbij allerlei aardse, natuurlijke en wereldse argumentatie gebruikt wordt. (...) Voor christenen is het belangrijk om te beseffen dat deze situatie geen natuurlijke oorsprong kent. Het heeft een geestelijke oorsprong en ik ben van mening dat we dit als christenen ook geestelijk moeten benaderen. (...) Ons menselijk verstand dienen we te brengen naar het geestelijke en onze afkomst als christenen niet te verloochenen en te strijden in het geestelijke voor onze broeders en zusters in Israël met hét wapen dat wij als christenen ontvangen hebben: **Gebed!** Indien wij bidden in de naam van Jezus zullen in de geestelijke wereld Gods troepen gemobiliseerd worden om strijd te voeren voor Hem en voor Zijn volk."

Een bewuste, maar absurde, keuze voor wereldvreemdheid dus en tevens een keuze voor één van de conflicterende partijen. Dat gebed 'in de naam van Jezus' (wat betekent dat eigenlijk precies, bidden in de naam van Jezus?) zal door de Israëli's wel erg op prijs gesteld worden...

Bewust conflict

Als (vrij)denkers zijn wij natuurlijk geïnteresseerd in wat denken is, hoe het 'werkt'. En de moeilijkste vragen op dit gebied hebben betrekking op het (zelf)bewustzijn: wat is het, waar zit het, hoe werkt het?

De NRC¹ maakte in een artikel met de naar 'click bait' riekende titel *Neurofilosofen slaan de koppen tegen elkaar* melding van een open brief waarin 124 psychologen, neurowetenschappers en filosofen zich hebben gekeerd tegen de Integrated Information Theory van het bewustzijn. Het gaat om een *Statement* (hierna: de Verklaring) van ongeveer een A4-tje met de titel *The Integrated Information Theory of Consciousness as Pseudoscience*.² De Verklaring is in eerste instantie door tien mensen geschreven, maar daar hebben zich nog velen bij aangesloten, onder wie uit ons land Timo Stein van 'Amsterdam Brain and Cognition', van de Universiteit van Amsterdam.

Je moet wel denken dat het flink hommeles is in de bewustzijnswetenschap... Waar het om gaat is dat de bedoelde wetenschappers bezwaren hebben tegen een theorie van het bewustzijn, die door media als *Nature* en *Science* is ingehaald als 'leidend' en 'empirisch getoetst'. Dat slaat op de genoemde IIToC, die tijdens een openbaar evenement, waarbij een aantal samenwerkende onderzoekers hun voorlopige resultaten presenteerden, (gedeeltelijk) bevestigd werd genoemd. Zij noemen bewustzijn een eigenschap van complexe, geïntegreerde systemen van informatieverwerking.

De auteurs van de Verklaring zien het als hun plicht het publiek te behoeden voor wetenschappelijke (ik zou zeggen 'wetenschappelijke') misinformatie. Zij bekritiseren zowel de onderzoeksmethoden als de uitspraken. Uit de tekst komt naar voren dat de IIToC nogal de panpsychistische kant opgaat en dat, bij gebrek aan toetsbaarheid, van pseudowetenschap gesproken moet worden. Ik merk op dat de theorie stamt van **Giulio Tononi**►, die toch wel naam heeft gemaakt als een serieuze bewustzijnsonderzoeker.

De auteurs verwachten voorts ongewenste effecten in allerlei ethische kwesties wanneer de theorie als bewezen zou worden aanvaard. Dat is iets om even over na te denken; ik neem aan dat het punt is dat zo gezien een embryo altijd bewustzijn zou hebben, wat dan door te-
1 Artikel van Sjoerd de Jong op de NRC-website, 28 september 2023

2 <https://osf.io/preprints/psyarxiv/zsr78>

genstanders van abortus als bezwaar zou worden aangevoerd. Of dat een compatient ook altijd bewustzijn zou hebben, wat een argument zou zijn om nooit "de stekker eruit te trekken".

Zou mij gevraagd zijn om de Verklaring mede te ondertekenen, dan zou ik dat graag gedaan hebben, al weet ik niet precies wat er aan de onderzoeksmethoden mankeerde. In ieder geval verwerp ik het panpsychisme. Ik stel, net als Swaab: wij zijn ons brein (en dan met ons hele zenuwstelsel erbij, want als ik door een wesp in mijn been word gestoken, waar voel ik het dan? Precies!) In ons brein verwerken zo'n honderd miljard neuronen informatie. Elke zintuiglijke ervaring is informatie die binnenkomt; ons bewustzijn is een verwerkingsproces op het knooppunt van die informatie en informatie uit het geheugen; taligheid speelt daarbij een belangrijke rol. Dat wij rondlopen met een complex geïntegreerd informatiesysteem dat bewust is, betekent niet dat elk informatiesysteem dat je complex en geïntegreerd kunt noemen, bewust, laat staan zelfbewust is. Anders zouden

we aan Google of ChatGPT een overeenkomstig bewustzijn moeten toeschrijven.

Ik vrees dat bewustzijn iets ongrijpbaars blijft, het is niet onder woorden te brengen wat een ervaring is (bijvoorbeeld hoe het is om de kleur rood te zien) en dat geldt voor bewustzijn eens te meer. En als dat niet gaat, is verklaren of localiseren nog minder haalbaar.

Ik wil nog vermelden dat er andere bewustzijnstheorieën met mooie afkortingen zijn, het NRC-artikel noemt HOT (Hogere Orde Theorieën), RPT (Recurrente Processen Theorie), PPT (Predictive Processing Theory) en GNWT (Global Neuronal Workspace Theory). Het internet

kan u daar vast wel iets over vertellen.

De paus zit niet stil

Ook een paus doet er goed aan in het nieuws te blijven. Het Nederlands Dagblad meldde onlangs³ dat hij gesneden heeft in de bevoegdheden en privileges van Opus Dei ('Het werk Gods'). Het is een organisatie van thans 93.000 leden, de meesten leken, onder wie ook veel vrouwen. Wel hebben ze de celibaatsgelofte afgelegd. Ze hebben meestal een buitenkerkelijk beroep. Het doel is te leven naar het voorbeeld van Christus en te bevorderen dat de mensen God en hun medemensen in en door hun dagelijkse arbeid willen beminnen en dienen. Sinds de oprichting in 1928 neigde Opus Dei er steeds meer toe een soort parallelle kerk te worden. Paus Franciscus nam daarom achtereenvolgens enkele maatregelen in de sfeer van organisatie en kerkelijk recht. Opus Dei is daardoor niet meer een soort bisdom en de leiders (prelaten) kunnen niet meer tot bisschop gewijd worden. De leden hebben hun geestelijk referentiepunt niet meer
3 <https://www.nd.nl/geloof/katholiek/1190187/zo-ontnam-paus-franciscus-het-machtige-opus-dei-tijdens-twee> door Hendro Musterman, 6 september 2023

in Opus Dei, maar in het lokale bisdom en de lokale parochie.

Voor ons als buitenstaanders is het niet bijster interessant. Degenen die Opus Dei alleen kennen uit *The Da Vinci Code* krijgen zo wel een wat realistischer beeld van de organisatie. En het wordt lastiger om Opus Dei in zo'n thriller als een geheime macht achter de kerkelijke schermen af te schilderen.

Paus Franciscus heeft ook 21 nieuwe kardinalen benoemd. Dat gebeurt vaker en is op zich niet iets om aandacht aan te besteden in dit blad; deze keer valt er echter iets bij op te merken, namelijk dat nu de meeste kardinalen met kiesrecht door deze paus zijn benoemd en dat hij daarmee waarschijnlijk zijn licht progressieve stempel op de keuze van een volgende paus heeft gedrukt. Naar verluidt heeft hij de kandidaten vooral beoordeeld op sociale bewogenheid.

Het is eigenlijk niet te bevatten dat één man een groot deel van de wereld kan vertellen wat goed en slecht is, en dat dat dan ook nog op grote schaal wordt geaccepteerd. Nu spreekt de paus in een brief aan enkele kardinalen over de mogelijkheid dat homoseksuele koppels in de toekomst een kerkelijke zegen krijgen¹. Dit wijkt af van een decreet van 2021 met een expliciet verbod op zulke zegeningen. Haast nog verrassender is dat hij meent dat de toetreding van vrouwen tot het priesterschap onderzocht kan worden. Stel je voor, straks moet ook het celibaat, waarover wij de laatste tijd zulke mooie artikelen hadden, er nog aan geloven!

Waarom zou je als homo(koppel) een zegen willen krijgen van zo'n vanouds homovijandige club? En dan zijn er nog vragen als: wat houdt het in en trekt God zich er iets van aan? Het artikel zegt daar wel *iets* over: het betekent dat de priester de kracht van de Allerhoogste afsmeeft over degenen die de zegen vragen; voor de ontvanger van de zegen is het een erkenning in de kerk waar hij hoort.

Mogen we de kardinalenkeuze en de woorden van Franciscus als tekens opvatten dat enige vooruitgang in de richting van meer menselijkheid in dit instituut niet onmogelijk is?

Net nu ik dit geschreven heb zie ik dat in Rome een synode plaatsvindt over de toekomst van de R.K. Kerk, met 464 bisschoppen, kardinalen en leken, van wie 365 stemgerechtigd, onder wie zowaar ook 54 vrouwen. Of dat nonnen zijn, vermeldt de berichtgeving niet. Het resultaat moet een slottekst voor de kerken worden en een adviestekst voor de paus. Dat hij zo'n advies opvolgt staat niet vast, want een eerder advies over het openstellen van het priesterschap voor deugdzame getrouwde mannen in afgelegen streken (waar te weinig priesters zijn) legde hij naast zich neer.

Blessings galore!

De R.K. kerk lijkt bereid te zijn om – behalve homokoppels dus, zie boven – Jan en alleman en van alles en nog wat te zegenen. Bekend zijn de beelden van het sprenkelen van wijwater over bijvoorbeeld auto's en – als ik mij niet vergis – ook over wapentuig. Ook dieren kunnen gezegend worden. Speciaal de feestdag van St. Franciscus van Assisi, ook bekend alsierendag, leent zich daartoe. De Telegraaf besteedde op 2 oktober aandacht aan een dienst, die op zondag 1 oktober in New York werd gehouden, waarbij honderden dieren werden gezegend, waaronder een dromedaris, een kaaïman, een gele python, een uil, een pony en een struisvogel. Leuke foto's (die wij niet kunnen overnemen) van enkele dieren, die nu begiftigd zouden moeten zijn met de kracht van de Allerhoogste, en hun verzaligde baasjes, ziet u

hier: <https://www.telegraaf.nl/nieuws/614897557/dromedaris-kaaiman-en-gele-python-gezegend-in-kathedraal-van-new-york>.

Ik denk dat e.e.a. toch niet betekent dat wat de kerk betreft dieren ook in de morele cirkel vallen, waar af en toe in onze kolommen over geschreven wordt.

Wist u trouwens dat naast de zegen ook de aflaat nog bestaat, zij het niet meer in de vorm waar Luther tegen protesteerde? Lees er https://rkddocumenten.nl/thema/thema_72-aflaten-nl/?idCode=1.1 of Wikipedia maar op na.

Je belastingcenten naar God

Een documentairereeks van de Vlaamse TV over kindermisbruik in de kerk met de titel *Godvergeten* heeft geleid tot debat over onder meer de financiering van religies in België.² Duidelijk is dat de scheiding tussen kerk en staat daar meer in de theorie dan in de praktijk bestaat. Toch is het niet speciaal de R.K. kerk waarmee de Belgische staat vervlochten is. Wat de financiën betreft zit het zo: de staat betaalt de lonen van de beoefenaars van de erediensten; de lokale besturen financieren de religieuze gebouwen en de woningen van de beoefenaars van de erediensten; op de gebouwen wordt geen onroerende voorheffing betaald. Dat laatste is vergelijkbaar met de vrijstelling van de OZB die in Nederland geldt voor kerkgebouwen, maar het geldt in België ook voor scholen, rusthuizen, ziekenhuizen e.d. op religieuze grondslag. Dat scheelt ca. 130 miljoen Euro aan belastinginkomsten. En er zijn ca. 3000 'beoefenaars' die jaarlijks rond de 104 miljoen Euro kosten. Dan is er nog 52 miljoen gemoeid met exploitatiedotaties en investerings-subsidies en vervolgens nog 60 miljoen met het bijpassen van verliezen. Al met al komen de regelingen groten-deels ten goede aan de R.K. kerk, dat dan wel.

² Info vooral uit *De Tijd* van 4 oktober: <https://www.tijd.be/politiek-economie/belgie/vlaanderen/godvergeten-opent-discussie-over-financiele-vervlochten-kerk-en-staat/10495701.html>

De minister van Binnenlands Bestuur Bart Somers (Open VLD) heeft aangekondigd dat hij de financiering wil herbekijken op basis van een studie. Onze zegen heeft hij, nietwaar? Het zou wel interessant zijn te weten hoe men in België een religieuze 'club' onderscheidt van een andere club.

Intussen in het land dat net zo heet als zijn inwoners¹

OK, dat geldt ook voor (de) Zweden, maar hier gaat het over (de) Polen. Polen is één van de Europese landen waar de ontwikkelingen en verhoudingen zorgwekkend zijn, terwijl het belang van Polen in ons deel van de wereld toeneemt. De Partij (voor) Recht en Rechtvaardigheid (*PiS - Prawo i Sprawiedliwość*) heeft de Poolse touwtjes goeddeels in handen en geeft een curieuze interpretatie aan de verheven begrippen in haar naam. Het is een conservatief-rechtse partij. Maar voor veel jongere kiezers is het nog niet rechts genoeg, meldt Trouw in een lang artikel van Ekke Overbeek van 4 oktober. Zij stemmen op de *Konfederacja*.

De voorman van die partij, Slawomir Mentzen ◀

(36), doet mij met zijn boodschap "weg met belastingen, weg met sociale premies, leve de vrijheid van het individu" denken aan de autonomen, waar ik in het vorige nummer over schreef. Tot zover is het nauwelijks serieus te nemen, maar dit samenwerkingsverband van conservatieven, katholieken en fascistoïde nationalistena haalde vier jaar geleden de kiesdrempel

en zou op 15 oktober volgens Overbeek een doorslaggevende rol kunnen spelen. Ik neem aan dat Overbeek bedoelt dat verwacht wordt dat PiS misschien geen absolute meerderheid behaalt, maar zich in een coalitie met *Konfederacja* toch weer van de macht zou kunnen verzekeren. Dan komt er meer ruimte voor de serieuze elementen; de partij is nog nationalistischer, xenofober, conservatiever, minder groen en minder Europees dan PiS. Eerder zei Mentzen: "Wij willen geen Joden, geen homo's, geen abortus, geen belastingen en geen Europese Unie." Ook andere vertegenwoordigers van *Konfederacja* zijn duidelijk over hun antisemitisme, over de bedreiging die zou worden gevormd door lhbt+, over de wenselijkheid van schieten op vluchtelingen. Overbeek vertelt er meer over; dat kan ik hier niet allemaal samenvatten.

Dat ik hierover schrijf, terwijl het volgen en analyseren van de politiek niet zo mijn terrein is, is omdat ik het gevoel heb dat de Poolse ontwikkelingen scherpe aandacht verdienen.

Het voorgaande schreef ik op 15 oktober; inmiddels, op de 19e, ziet het ernaar uit dat de democratische en Europa-gezinde oppositiepartijen een duidelijke parlementaire meerderheid hebben tegenover *PiS* (hoewel die de grootste partij blijft) en zijn potentiële partner *Konfederacja*.²

Gij zult u geen gesneden beeld maken

De Telegraaf berichtte op 29 september over de 81-jarige Harriët Tom uit Enschedé, die naar Maarssen ging, naar de Buitenplaats Doornburgh, voor een bezoek aan de expositie Exodus. Daar was een opstelling van Asjera-beeldjes; die vertrapte zij of schopte ze omver ▲. GeenStijl noemde het treffend een beeldenstorm. De dame werd gearresteerd en bracht een paar uur in een cel door. De diepgelovige vrouw, in het verleden werkzaam als zendeling in Pakistan en Afghanistan, vond de expositie in samenwerking met het Bijbels Museum 'godslasterlijk'.

De poppetjes zijn door vrijwilligers gemaakt en maken onderdeel uit van een project van kunstenares Marieke Ploeg om een vrouwelijke verschijningsvorm van God voor te staan. Asjera was een soort moedergodin die in Sumerische en Akkadische bronnen en ook in de Bijbel genoemd wordt.

Mw. Tom zei in een podcast: "Ik ben zo vol van Naastenliefde en Vergeving dat ik mij gerechtigd voel in de naam van God beelden van een kunstenaar in een Bijbels museum te vertrappen."

Zij heeft kennelijk een onwrikbaar beeld van God en van wat hij van haar verlangt. Je bent nooit te oud om irrationeel te denken en te handelen ☺ en geloof rechtvaardigt daarbij alle middelen.

² PiS werd voor de derde keer op rij de grootste partij tijdens de parlementsverkiezingen, maar niet groot genoeg voor een absolute meerderheid, die de partij de afgelopen vier jaar had. Bovendien haalde de *Konfederacja* niet genoeg stemmen om PiS aan een meerderheid te helpen. De oppositiepartij KO (Koalicja Obywatelska, Burger Coalitie, centrum-liberaal) van oud-premier Donald Tusk won licht en kan een meerderheid vormen met Trzecia Droga (Derde Weg, centrumrechtse boerencoalitie) en Nowa Lewica (Nieuw Links, sociaaldemocratisch).

¹ In het Nederlands tenminste.

SPARTACUS WORDT TOCH GEKRUISIGD

door **Anton van Hooff**

Iedereen, die de Spartacusfilm van Stanley Kubrick uit 1960 heeft gezien – dus iedereen van mijn generatie – herinnert zich de eindscène: hoofdrolspeler Kirk Douglas hangt mooi aan het kruis te sterven. Dan komt op een paardenwagen zijn geliefde Varinia voorbij, stapt uit en presenteert hem hun pasgeboren zoon, die met haar de vrijheid tegemoet rijdt. Met dit beeld voor ogen geeft Spartacus de geest.

Kirk Douglas moet hangen voor de film van Stanley Kubrick; op de clapper staat C(lifford) Stine vermeld als cameraman.

Spartacus stierf niet aan het kruis

Zo is er toch nog een soort happy end aan wat in werkelijkheid louter tragedie was: de grootste slavenopstand van de oudheid, begonnen door de uitbraak van gladiatoren in Capua –73, werd bloedig neergeslagen. Spartacus werd niet aan het kruis geslagen, want, zoals de antieke bron uitdrukkelijk verklaart, na de finale nederlaag in –71 werd zijn lijk niet op het slagveld gevonden. De film volgt de tendens in toneelstukken en romans om de slavenleider een echte Verlossersdood te gunnen.

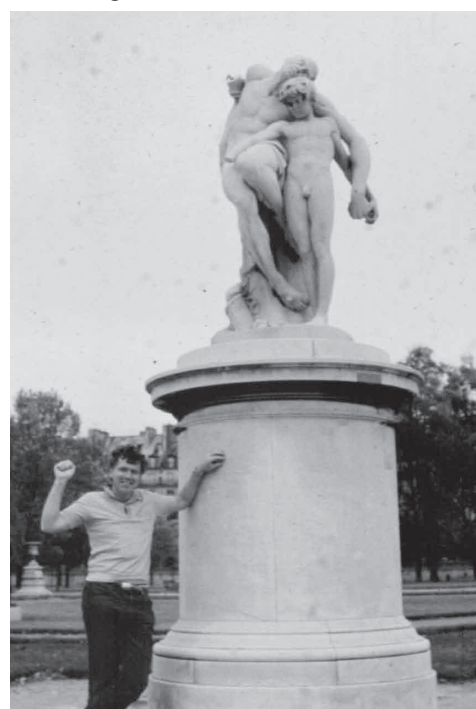
Kruisiging werd wel toegepast op 6000 gevangen rebellen. Als terreurmaatregel executeerde de Romeinse overwinnaar Crassus hen op deze wijze. Hij liet de opstandelingen die wrede en smadelijke dood sterven over de volle lengte van de Via Appia van Capua in Campanië, waar de revolutie begonnen was, tot aan Rome¹.

Een eeuw later onderging ene Jezus van Nazareth hetzelfde lot. Het duurde eeuwen voordat zijn aanhangers, wat Paulus 'de schande van het kruis' noemde, verwerkt hadden. De vroegste crucifix, de afbeelding van Jezus aan het kruis, stamt uit circa 430, toen de doodstraf door middel van het kruis al een tijd was afgeschaft.

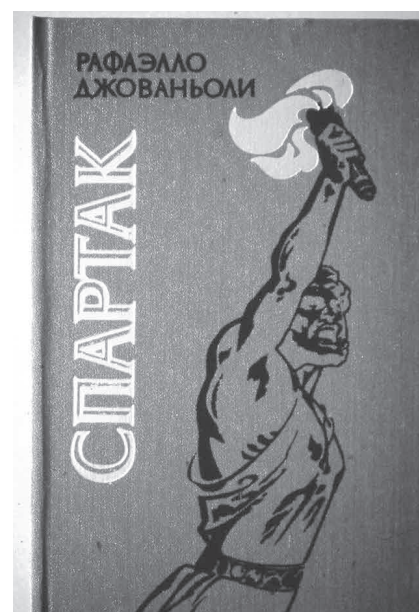
¹ Even voor het einde van de film is er ook een memorabele scène waarin alle gevangengenomen slaven opstaan en zichzelf identificeren als Spartacus om hun leider te beschermen, hoewel eerder aan hen is beloofd dat hun leven zal worden gespaard als ze de echte Spartacus uitleveren aan de Romeinen. Ten slotte worden ze allen gekruisigd.

Litouws gedistilleerd

1985 bij het beeld 'De eed van Spartacus' door Barrias in de Tuilerieën, Parijs

Mijn Russische editie van Giovagnoli

Spartacus als radicaal

Christenen wisten aan Jezus' schandelijke dood een zin te geven: zo had hij de ganse mensheid toch maar mooi van de erfzonde verlost. Ook aan Spartacus' einde werd in de moderne tijd een positieve draai gegeven. In de decennia vóór de Franse Revolutie werd hij van 'minderwaardige bandiet' tot tragische held in het treurspel onder zijn naam van Bernard Saurin van 1760.

Kort daarop werd hij inspirator van allerlei radicale bewegingen. De toen nog radicale vrijmetselaars bedienden zich van zijn naam. De Haïtiaanse slavenleider Toussaint Louverture (1743-1805) werd gezien als Zwarte Spartacus, 'le Spartacus noire'. Garibaldi, die net als Spartacus door het Italiaanse schiereiland trok en zo de staatkundige eenwording van de natie afdwong, werd als een herleefde Spartaco verheerlijkt. Deze identificatie liet de leider van de zwarthemden zich graag aanleunen. Zo voorzag hij *Spartaco*, de historische roman van Raffaello Giovagnoli (1807-1882) uit 1874, dus na de eenwording van Italië, van een voorwoord.

Karl Marx had in 1861 in een brief aan Friedrich Engels Spartacus betiteld als 'de formidabelste kerel' die de hele oudheid had voortgebracht. Daardoor eiggende het marxisme zich de antieke rebel toe, wat zijn beslag kreeg in het Spartakisme van Karl Liebknecht en Rosa Luxemburg, dat leidde tot de oprichting van de Kommunistische Partei Deutschlands eind 1918. De Sovjet-Unie en later haar vazalstaten hielden als tegenhanger van de burgerlijke Olympiaden Spartakiaden, waar de werkers niet in rivaliteit, maar in solidariteit elkaars krachten maten. *Spartak Moskva* komt uit deze traditie voort.

Spartacus trotskist

In de jaren dertig splitste het communisme zich in een Moskougetrouw stalinisme en een 'internationaal communisme', dat in de spontane wereldrevolutie van het proletariaat geloofde, zoals Trotski deed. Dit 'trotskisme' maakte zich van Spartacus meester. De Nederlandse voorvechter van het internationaal socialisme was **Henk Sneevliet** (1883-1942), die Spartacus als naam voor zijn bulletins gebruikte, ook voor het illegale blad dat tijdens de nazibezetting verscheen. In de uitgave van maart 1941 schreef hij dat bij de Februaristaking de 'vonken van Spartacus' aanbeeld' de fabrieksarbeiders bereikt hadden. Een jaar later sprak hij van de 'vonk van Spartacus'.

In 1993 gaf ik dat als titel aan mijn boekje over de Spartacusverwerking. Op dit moment werk ik aan een bijgewerkte en veel uitgebreidere versie in het Engels dat – let op de alliteratie – *Sparks of Spartacus* gaat heten. Daarin wordt naast de toneelstukken, romans, gedichten, beeldende kunst en films ook veel aandacht besteed aan de 'gebruiksgeschiedenis' van Spartacus. Hij heeft zijn naam onder andere gegeven aan een Tsjechische automobiel, een motorfiets, bier, een werphengel, gay clubs en een gay guide, een firma in 'adult toys' en in 2022 aan de grootste zandzuiger ter wereld, op een Nederlandse werf gebouwd.

Ergerlijke christianisering

Veel vormen van uitbuiting van het thema wekken verbazing of vermaak, zoals de Spartacus als leverancier van tepelklemmen (wel met fluweel bekleed!). Wat me echter ergert, is de behoefte om de heidense rebel Spartacus te christianiseren, tot in zijn dood toe; gelovigen kunnen ook nergens vanaf blijven. Historisch én cultuurhistorisch wordt hem hiermee namelijk grof onrecht aangedaan.

Uit het bronnenmateriaal blijkt immers nergens dat Spartacus een wereld van christelijke liefde wilde brengen, zonder slavernij of zelfs gladiatorengevechten. Ook hier schendt de film trouwens de historische werkelijkheid als hij Spartacus tussenbeide laat komen in een tweegevecht dat zijn kameraden tussen twee Romeinen hebben opgezet. Hij verklaart gezworen te hebben dat het uit is met het gladiatorenwezen.

Cultuurhistorisch zijn een kruisiging en andere vormen van kerstening een ontsporing in de Spartacustraditie. Zoals al aangeduid, is die juist overwegend werelds. Spartacus, levend in de heidense tijd vóór het begin van de jaartelling, was juist een passende tegenhanger van de christelijke historische fictie, die haar beslag kreeg in werken als *Ben Hur* (1880, eerste film 1907) en *Quo Vadis?* (1895/96, eerste verfilming in 1901).

Niet voor niets gaf Giovagnoli aan zijn *Spartaco* in de ondertitel een niet-christelijke datering: *Spartaco, racconto storico del secolo VII dell'era romana*.

'He is your son', plastic figuurtjes van de slotscène van de film uit 1960

Frontispice : *Spartacus*¹⁶⁵, tragédie par B.-J. Saurin

De illegale Spartacus van Henk Sneevliet, maart 1941

Van religie moest de schrijver niets hebben: in de roman wordt een tempelpriester neergezet als een inhalig en hypocriet sujet, zoals geestelijken en priesters van alle tijden, alle godsdiensten en alle naties zijn.

Deze roman is over de hele wereld gelezen; zijn invloed is te vergelijken met Saurins tragedie van 1760 en de film van Kubrick/Douglas uit 1960. Giovagnoli is vertaald in onder andere het Russisch (al in 1880), Litouws, Lets, Roemeens, Hebreeuws en Chinees – merkwaardig genoeg niet in het Engels en Nederlands. In 1990 kocht ik in Moskou die *Spartak* uit een oplage ('tirage') van maar liefst 300.000. Ook Giovagnoli's boek werd verfilmd, meerdere malen zelfs. Bewaard gebleven is een draak van een Italiaanse film uit 1913, eindigend in een romantisch einde: de liefde tussen Spartacus en Crassus' dochter. Maar een protochristen is Spartaco hier in elk geval niet.

Christelijke Spartacus op het toneel

Misschien begon de kerstening al bij de Nederlandse vertaling van Saurins treurspel door Pieter Pypers (1783, 1805 opgevoerd in de 'Nationale Schouwburg' te Amsterdam). Het Franse stuk legt aan Spartacus, als hij de dolk waarmee zijn geliefde Émilie zich zojuist doorstoken heeft, tegen zichzelf richt, als laatste woorden in de mond:

In de dood tart Spartacus de trots des Tibers,
Leefde niet zonder roem en sterft als vrij man.

Pypers zinde dit abrupte slot niet. Hij voegde aan de twee laatste regels een voorspelling toe:

Maar, nóg tergt Spartacus den trots der Tyberstroomen.
Zyn leven was beroemd, V R Y is hy omgekomen;
En zo hy Rome niet in puinhoop deed vergaan,
Weet, dat 'er, na zyn dood, een wreker op zal staan,
Die al haar schatten, al haar grootheid in zal zwelgen,
Haar schouwtoneelen en haar tempelen verdelgen,
En toonen dus 't heelal, dat éénmaal, vroeg of laat,
De straf de geessel is van hemeltergend kwaad;
Ja, mogt myn heldenmoed op de aard' niet zegepralen,
Die zal in de eeuwigheid den lauwerkrans behaalen.

E I N D E

In het eerste Engelstalige Spartacusstuk, dat decennia lang op het repertoire heeft gestaan, *The Gladiator* van 1831 door de Amerikaan Robert Montgomery Bird (1806-1854) is de held een monotheïst die 'The Only Master' vereert, 'The great God'.

Duitstalige schrijvers van de negentiende eeuw voelden zich verplicht een Spartacusdrama te schrijven, maar hun pogen is een tragedie op zichzelf – er is zelfs een roman over een auteur die niet

klaarkomt met zijn *Spartacus*. Tot de grootste mislukkingen behoort *Spartacus. Eine soziale Tragödie in 5 Aufzügen* door Alfred Christlieb Kalischer uit 1899. Hij heeft het stuk, dat voorzien is van maar liefst 181 eindnoten, privé uitgegeven.

In een (onspeelbaar) bedrijf dat niet minder dan 67 pagina's beslaat, wordt het programma van Spartacus ontvouwd. Er duikt een bijzondere gast uit Palestina op, Archelaüs. Hij wordt uitgenodigd om de Joodse wetten uit te leggen. Hoewel veel daarin Spartacus aanstaat, haakt hij af op de erfwetten, die dochters gelijkstellen aan zoons en een jongere broer gelijk aan de oudste.

Jesaja's profetie over de komende Messias wordt geciteerd, waarop Spartacus vraagt wat er zal gebeuren als deze 'Chrestos' in de wereld komt. Archelaus:

Dan zal het vredesrijk op aarde heersen

En alle volkeren in Jehovah geloven,
De ene, enige God van Israël.

Bijna zou ik geloven – jij bent zo'n Chrestos.

Die rol gaat Spartacus niet spelen, maar aan het slot voorziet hij wel een hereniging in het hiernamaals met zijn reeds gestorven geliefde Eleutheria (Grieks voor 'vrijheid'):

Ten einde alles – Eleutheria

Jouw heilige geest omzweeft mij
weer. – Wel –

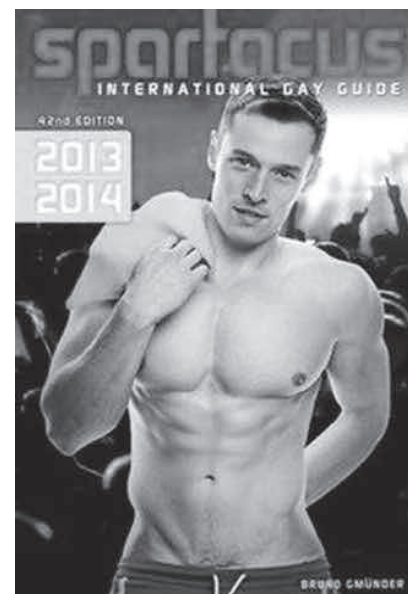
Ik kom naar jou – ijlt – Vaarwel, jij
wereld! – (sterft).

Joden in historische romans

Joden als voorlopers van het christendom komen in de Spartacusfictie regelmatig voor, zoals de farizeeër Gershom ben Sanballat in *Spartacus* van Lewis Grassie Gibbon (pseudoniem: James Leslie Mitchell) van 1933. Hij voegt zich met zijn aanhang bij het slavenleger, waarvan enkele Griekse leiders hun onbegrip voor de Joden niet onder stoelen of banken steken.

Vereren ze niet handel en woeker en aanbidden ze niet notabene een ezelskop als god?

De Joodse leider is onthutst over zoveel onbegrip. Hij leert de critici: 'Er is een Wet – waarvan jullie als heidenen niets weten. Wij edelen van Judea vereren geen planloze God, maar een schrik-

barende van wil, samen met zijn volk de Joden.' De Griek Kleon glimlacht beleefd: 'Een vreemde God.'

Later wordt overlegd over de inrichting van de staat na de eindoverwinning van de slaven. Kleon heeft een totalitaire wetgeving naar Plato's Staat ontworpen. Een ander wil niets weten van wetten; die beteugelen de vrijheid maar. Gershom luistert eerst, sardonisch zijn baard kammend, maar zegt dan; 'Slechts door de wil van Jehovah kan zoiets gedaan worden. En hij geeft geen ont-heffing aan de heidenen.' Er is maar één god en die is voor de Joden.

Dan zegt Spartacus iets vreemds, met een afwezige blik: 'Er is een god in mensen. Alleen een Onbekende God.' Dit is een toespling op de Onbekende God, aan wie de Atheners voor alle zekerheid een altaar hadden gewijd. Paulus zou later ter plaatse verklaren dat hij die naamloze God kwam brengen.

Het verbaast niet dat ook de volgelingen van Rudolf Steiner Spartacus naar hun ideaalbeeld herschiepen. De Zwitserse antroposoof Albert Steffen (1884–1963) schreef in 1940 het theaterstuk *Martelaren (Märtyrer)*. Het werd in 1944 opgevoerd – bij mijn weten daarna nooit meer. De handeling is nogal complex, want er wordt in het toneelspel een toneelspel opgevoerd. Dit brengt een meedogenloze dictator tot inkeer.

In dat 'binnenspel' moeten twee slaven op leven en dood in de arena vechten. Maar de ene, Spartacus, wil eerder de hand aan zichzelf slaan dan zich zo verlagen. Tegenstander Krixus voorkomt echter de eigendoding. Samen en gevolgd door een massa slaven bestormen ze de tribune, maken de Romeinse bazen af en ontsnappen uit de stad. Spartacus wil zijn kameraden naar een ander land leiden, waar ze als broeders zullen leven, maar Krixus wil wraak nemen en de slaven tot meester maken. Als Krixus sneuvelt, laat Spartacus zich toch door zijn woede over het verlies van zijn kameraad meeslepen. Ook hij valt. Pas na een rituele reiniging kan hij binnengaan in zijn goddelijke thuisland.

De toeschouwende machthebber en de auteur gaan in debat, waarbij de schrijver getuigt van het christendom, het geloof in de wederopstanding en in de kracht van het goede. Het komt tot een opstand onder de soldaten van de dictator. In zijn verbijstering over dat verraad raakt hij buiten zinnen. Een zuster (van het Rode Kruis, Zwitsers nietwaar?) neemt de zorg voor hem op zich en weet hem tot een verzoenende houding te bewegen.

Hij gaat in onderhandeling met het volk dat hij wilde onderdrukken. Voortaan zullen dat en zijn eigen natie in vrijheid, gelijkheid en broederschap leven...

Spartacus Leathers

Spartacus Nipple Clamps
Scarlet Red Beaded Clamps
Price \$ 12.95

Negers en Joden

Het is de producenten van Spartacusfictie niet genoeg dat het slaven zijn die rebelleren. Onder hen moeten ook vertegenwoordigers van bijzonder onderdrukte groepen zijn. Draba, de neger – ik laat mijn taal niet 'omwoken' – die in de film weigert zijn verslagen tegenstander Spartacus af te maken, staat in een traditie, die al in de negentiende eeuw begint, natuurlijk in verband met het abolitionisme. Er waren wel zwarte slaven, maar er is geen bewijs dat ze ooit gladiator waren.

Ook het voorkomen van Joodse zwaardvechters is historisch uiterst onwaarschijnlijk, maar de Gershom uit Gibbons roman heeft een collega in de David van de film. Daarin

Speldje Spartak Moskva

speelt hij slechts een ondergeschikte rol, heel anders dan in het boek dat de inspiratie voor de film vormde, *Spartacus* van de Amerikaanse communist Howard Fast, dat in 1951 verschenen was. Indertijd was zijn roman een wereldsucces, met talrijke vertalingen, ook in het Nederlands.

Merkwaardig genoeg is het de filmische techniek van de flashback die me in Fast's boek tegenstaat: een paar mensen passeren op de Via Appia de flankerende kruisen en halen herinneringen op aan de grote slavenopstand. Daar hangt ook de Jood David te sterven, die als jongen getuige is geweest van de kruisiging van zijn vader. Zijn mijmerende herinneringen – dus weer een flashback – beslaan 36 pagina's. Hij die zijn hele leven slechts geweld had meegemaakt, had onder Spartacus gouden horizons gezien. Aangezien het merendeel van de wereld uit slaven bestond, zouden ze weldra een kracht zijn waartegen niets was opgewassen. 'Dan zouden naties en steden verdwijnen, en zou het weer de gouden tijd zijn.'

Zoals gezegd is David in de film een bijfiguur en wordt de kruisdood voorbehouden aan Spartacus/Kirk Douglas. Deze is een samensmelting van Mozes (die zijn volk in een Exodus leidt) en Jezus; niet alleen deelt hij diens dood, maar hij houdt ook een Bergrede.

Poëtisering

De dichtkunst heeft zich ook vermeid in een gekruisigde Spartacus. De Tsjechische moeder van mijn achterkleinzoon vertaalde voor mij *Spartakus, Fragmenten van een epos* van Jaroslav Vrchlický uit 1885. Daarin heeft Crassus niet genoeg aan zijn overwinning en de massakruisiging langs Via Appia, hij wenst het lijk van Spartacus te schenden door het aan een kruis te bevestigen:

Een stel slaven rent toe
en sleept het machtige lichaam van
Spartacus
bedekt met bloed en vuil

Verkiezingsaffiche Spartakusbund 1918

naar het eerste kruis en probeert het te hijsen.
Hij glijdt echter drie keer omlaag.
Zijn lot staat voor dat van alle geknechten, zoals
het in de slotregels heet:

O mensheid, voor de morgen voor u daagt,
zullen nog vele kruisen opgericht worden!

De Egyptische dichter Amal Abul-Qassem Donqo
(1940-1983) laat Spartacus van het kruis de laatste woorden spreken:

Ik hang aan de paal in de morgen
Mijn hoofd gezakt door de dood,
Omdat ik, levend, het niet liet zakken.

De identificatie met de gekruisigde Christus gaat het verst in een gedicht van Joseph Tusiani (1924-2020) uit 1977. Het is in het Latijn, de heilige taal, geschreven en heet *Spartacus moriens* (Spartacus stervend)

Ten slotte, uit de overvloed van Spartacusgedichten, uit *Spartacus spreekt* (vanaf het kruis) van de nog actieve Amerikaanse poëet en performer Michael Mack:

Ik zie veel van deze hoogte.

[...]

Hier aan de weg van Rome naar Capua,
kantelen rotsbevestigde kruisen
zich elke honderd voet.

[...]

Weer deze wind, de lucht
veegt zijn vette gezicht af.
Mijn flarden wapperen als rotte vlaggen.

[...]

Begrijp me niet verkeerd:
ik heb geen spijt.

Gladiatorenstagen staan op een kerfstok.

Maar dromen, ze rammelen in de schedel
als dobbelstenen. Zelfs nu keren ze terug:
benige oude mannen die aan de poort rammelen.

Nergens anders om de nacht door te brengen.

Laat Spartacus aards blijven

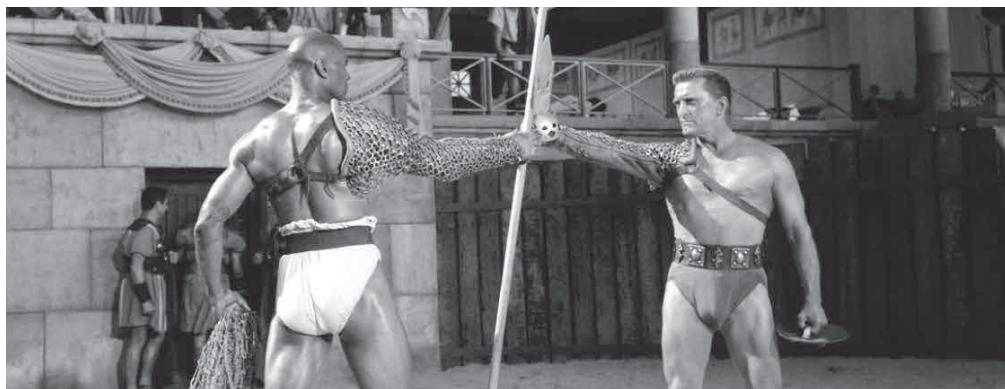
Nu heb ik mijn ergernis over de christianisering van Spartacus wel genoeg van me afgeschreven. Wat me daarin tegenstaat is niet zozeer dat er historisch geen enkele reden is om van hem een gekruisigde Messias te maken. Het is vooral het onrecht dat wordt gedaan aan Spartacus als inspiratie voor Verlichting, radicaliteit, revolutie.¹ Daarom ben ik me indertijd voor de leider van de grootste slavenopstand gaan interesseren.

In de jaren zeventig voelde ik me namelijk als classicus beklemd, omdat de Grieks-Romeinse cultuur vooral door machthebbers was misbruikt, denk maar aan de classicistische bouwwerken van Mussolini, Stalin en Hitler. Het gymnasium kreeg voornamelijk steun uit de rechtse hoek. Spartacus bewees dat de oudheid ook 'links' kon stimuleren en legitimeren. Laat hem in die rol blijven.

De 'Spartacus', de grootste 'cutterzuiger' ter wereld, op een Nederlandse werf gebouwd, in 2022 afgeleverd

¹ Mijn eerste publicatie was 'Spartacus, een moderne mythe', in *Spiegel Historiael* (nu: *Geschiedenis Magazine*) 16.5 (mei 1981) 289-297.

Uit de film: Draba moet met Spartacus strijden tot de dood

Voer voor psychologen

Vijf mentale behoeften om fysiek en psychisch in goede conditie te blijven
door **Herman Reimes**

In De Vrijdenker no 2023-05 reageerde ik op een serie van drie artikelen van Jeroen Janssen over het thema “hoe werkt religie”. Daarin heb ik zijdelings aangegeven dat het gedragspatroon met de vijf mentaal verankerde behoeften in het agrarische tijdperk is ontstaan en evolutionair standhoudt via religie en cultuur. Vervolgens zal ik mijn gedachtegang over dit onderwerp verder toelichten omdat het (gedeeltelijk) aansluit bij de grondslagen van de evolutionaire psychologie en verhelderend kan werken om bepaalde aspecten van ons gedrag (dus ook de behoefte aan religie) beter te kunnen overzien. Belangrijk is dat tijdens de agrarische revolutie het beheer van privaat bezit, een eigen territorium en de aanspraak op een vorm van rechtsbescherming van groot belang werden om in hecht stamverband te kunnen overleven. De persoonlijke bezitsdrang werd sterker naarmate de machtsverhoudingen dat mogelijk maakten, mede daardoor ontstond na verloop van tijd een toenemende behoefte aan veiligheid, geborgenheid, zingeving en structuur.

De gedragsbiologen Carel van Schaik en Kai Michel beschrijven in *Het oerboek van de mens* waarom we met de komst van de agrarische revolutie een straffende God nodig hadden. Via het primitieve geloof in goden en geesten kregen gevoelens van angst, haat, destructie, liefde, hoop en onderlinge verbondenheid een belangrijke plaats in het leven van alle dag. Dat uitte zich in een toenemende behoefte aan onderlinge verbondenheid en structuur via de claims van straffende goden.

Hoewel ons bestaan in het industriële tijdperk in vele opzichten afwijkt van het bestaan van onze verre voorouders, zijn een aantal fundamentele gedragskenmerken van destijds, ook nu nog evolutionair verankerd. Volgens hersenspecialisten heeft de structuur van het leven in stamverband zich in het brein van de Homo sapiens evolutionair verankerd. Dat fenomeen wordt ook onderkend in de evolutionaire gedragswetenschap en is een thema dat ik tot in detail onderbouw in de heruitgave (oktober 2023) van mijn boek *Realistisch omgaan met religie*. Na allerlei afwegingen heb ik het leven in stamverband herleid tot:

vijf mentale behoeften om fysiek en psychisch in goede conditie te blijven, dat zijn de behoeften aan:

- een sterke leider, (1)
- sociale cohesie van een hechte groep, (2)
- veiligheid en veilige hechting met familie en vrienden, (3)
- een ‘eenvoudig antwoord’ op knellende vragen, (4)
- een richtinggevend besef van goed en kwaad. (5)

In DV nummer 2022-06 is al betoogd dat alles wat in onze gedachten opkomt is te herleiden tot biochemische processen die slechts functioneren op grond van aardse wetmatigheden. Dat betekent dat al onze fysieke en psychische activiteiten tot stand komen op basis van hersenactiviteiten die zich voltrekken via signaal verwerving en de daarop volgende signaalverwerking. Dat geldt dan ook voor de vijf mentale behoeften.

Het bijzondere van deze vijf mentale behoeften van onze verre voorouders (die ik in DV van 5-2023 reeds aangaf) is dat ze met de nodige mitsen en maren, ook van toepassing zijn op de mensen van deze eeuw. In meerdere opzichten volgen

we het spoor van onze verre voorouders en koppelen ook wij (zowel gelovigen als niet-gelovigen) ons gedrag voor een belangrijk deel aan de invulling van de vijf mentale behoeften, om fysiek en mentaal in goede conditie te blijven: want ook wij, als geregistreerde inwoners van Nederland hebben te maken met vaste landgrenzen en maken (evenals de agrarische bevolking van destijds) aanspraak op wettelijk waarborgen van rechten en plichten. Ook wij ervaren de behoefte aan structuur en onderlinge saamhorigheid. Vele gelovigen onder ons verwachten zelfs zekerheid en hulp van goden en hun aardse vertegenwoordigers (1, 2 en 4, deze nummers verwijzen naar de betreffende behoeften).

Al tijdens de kinderjaren ondergaat het opgroeiend kind religie als ‘de absolute waarheid’ en weet het niet beter dan dat het geloof om een verheven werkelijkheid gaat. In hun denkwereld overheerst het gezag van een almachtige God als de soevereine leider die genade schenkt, althans als zij Hem als de machthebber aanbidden. Hij is echter ook de God die meedogenloos straft als zij weigeren in Hem te geloven (1 t/m 5). Dat beeld zien we terug in een narcistische God die zich voordoet als een liefdevolle rechtvaardige mensenredder. De behoefte aan deze God, dient zich (in overdrachtelijke zin) in grote lijnen aan als de behoefte aan een sterke leider (1). Het geloof in wonderen voorziet daarbij in de behoefte aan een eenvoudig antwoord op de geheimen van het leven, bijvoorbeeld een eenvoudig antwoord op onverklaarbare gebeurtenissen (4). Dit zijn slechts enkele voorbeelden van een lange reeks.

Religie verschaft een basis voor volgzzaam (kudde) gedrag:

Het dwangmatig vasthouden aan een fundamentalistische religie sluit aan bij de behoefte aan veiligheid en veilige hechting en een sterke leider (4 en 5). Kortom, denkbeelden die als een diep verankerde waarheid in het brein geïntegreerd zijn, kunnen we in de regel niet zonder gewetensstrijd opgeven. Dat geldt in meer of mindere mate voor 84 % van de totale wereldbevolking die tijdens hun leven (in onze tijd) nog in een of andere god geloven.

De behoeftestructuur van onze verre voorouders is (met enige aanvulling en de nodige restricties) ook van toepassing op vrijzinnig gelovigen, agnosten en niet-gelovigen. In deze volgorde van toenemende ongelovigheid blijven de vijf behoeften aanwezig, daarbij komt de dwingende invloed van religie steeds meer op de achtergrond, immers bij niet-gelovigen ontbreekt het volledig aan de waan van het geloof in geesten en goden. De toenemende vrijzinnigheid verhuult echter niet, dat er

nog invloedrijke restanten van het religieuze schuldbe-wuste denken onder hen door sudderen. We zien bijvoorbeeld de grote belangstelling van buitenkerkelijken en vrijzinnig gelovigen voor het lijdensverhaal en hoe zij als buitenkerkelijken emotioneel betrokken zijn bij de Matthäuspassie van Bach. Ook het gedoe om de stal van Bethlehem is een bizar spektakel waar vele niet-gelovigen warme gevoelens bij ervaren. Vele buitenkerkelijken sturen hun kinderen naar 'de school met de Bijbel'. Zelfs onder agnosten bestaat een opmerkelijk restant van een eigenzinnig geloof in het mogelijk bestaan van een sturende kracht die het leven op aarde op grote lijnen beheerst (4).

Bij niet-gelovigen ontbreekt de waan van het geloof in geesten en goden, voor hen blijven de aardse wetmatigheden (zo veel mogelijk) het leidende kompas. Overigens zijn er legio overeenkomsten, want ook de **niet-gelovigen houden star vast aan denkbeelden van hún cultuur**, (denk aan de slavernij, de vijandige rassenhaat of de uitwassen van het kapitalisme). Ook niet-gelovigen hebben moeite om van hun gevestigde belangen en opvattingen afstand te nemen, zelfs als dat in het algemeen belang logisch gezien noodzakelijk is. Ook zij maken dwingend aanspraak op hun rechten en verzaken bij gelegenheid hun bijbehorende plichten (zoals witwas praktijken). Ook zij spiegelen (dus projecteren) hun verwachtingen op verschillende terreinen van het leven aan hun sterke leiders en gaan vaak mank aan verschillende vormen van wensdenken (1, 2 en 4). Kortom, ook voor niet-gelovigen geldt dat zij door een te sterke conditionering onderhevig zijn aan een overmaat aan behoeften die in oorsprong ontstaan zijn om fysiek en psychisch in goede conditie te blijven (1 t/m 5).

Ambivalent gedrag is ons mensen eigen:

door disharmonie in onze hersenactiviteiten, de zwakke schakels in onze genetische programmering en heftige traumatische ervaringen, wordt meniggeen geconfronteerd met geestelijke instabiliteit en psychische stoornissen. Door die moeilijke achtergrond is er vaak sprake van storend ambivalent gedrag, zowel bij gelovigen als niet-gelovigen. Door de toegenomen industrialisatie en de enorme opkomst van het marktdenken, is het egocentrisch streven (ook onder niet-gelovigen) nog dominant aan de orde van de dag. De behoefte aan rijkdom en overdaad strookt dan ook met onze vijf mentale behoeften waardoor het eigenbelang zo op de voorgrond staat. Overmatige bezitsdrang (aanvankelijk ontstaan tijdens de agrarische revolutie) ontwirft het sociale leven en vormt ernstige belemmeringen om op te komen voor het mondiale denken. We vechten op leven en dood, om als individu en hechte groep, in welstand te kunnen overleven. Terwijl empathie en naastenliefde bij herhaling sterk overschaduwd wordt door allerlei vormen van het eigenbelang.

Onzekere toekomstverwachtingen ondermijnen onze hoop:

in onze tijd van industrialisatie en overbevolking is het van levensbelang voor de gehele mensheid om ons gedrag zoveel mogelijk op het gezonde verstand te baseren. Dat betekent dat we onder alle omstandigheden rekening houden met de absolute geldigheid van de natuurlijke wetmatigheden. Als men dan bepaalde verschijnselen niet kan verklaren, omdat ons weten ontoereikend is, zal men op knellende vragen geen antwoor-

den verzinnen die in strijd zijn met de natuurwetten (1 en 4). Religieuze fundamentalisten hanteren echter de fantasie wereld en het metafysisch mismaakte mensbeeld van religie. Zij botsen daarmee uiteraard op de logica van het gezonde verstand. Dat veroorzaakt in het dagelijks bestaan (ook van niet-gelovigen) heel veel verwarring, onoverbrugbare meningsverschillen en onbedwingbare gevoelens van vijandschap naar andersdenkenden (1 t/m 5). Dergelijke vormen van evolutionair verankerde gedragspatronen zijn mede mogelijk geworden doordat ieder volk vanaf de cognitieve revolutie tot op heden, een eigen specifieke taal heeft ontwikkeld waardoor het mogelijk werd om via die communicatie de eigen grenzen met voedselconcurrenten, desnoods met list en geweld te handhaven.

“Wat de toekomst brenge moge mij geleidt des Heren hand”. Een prachtige psalm, helaas slechts ijdele hoop als de hand 'des Here' het laat afweten (tenzij je blijft geloven) “Een vaste burcht is onze God een toevlucht voor de Zijnen” is ook zo'n verwachtingsvolle tekst voor gelovigen. Aangezien onze levensomstandigheden ingrijpend gewijzigd zijn, is het noodzakelijk - en zelfs van levensbelang - om ons gedrag aan die veranderde situaties aan te passen. Dat blijkt in veel situaties nauwelijks mogelijk, omdat we het logisch denken in die context, vaak onvoldoende op onszelf kunnen toepassen en bovendien tal van dilemma's dat verhinderen. Die beperkingen in ons aanpassingsvermogen komen ook door religieuze gewetensdwang, maar ook door onze overmatige bezitsdrang, zodat we in beide gevallen star vasthouden aan onze achterhaalde conditionering (5). Onze leefsituatie is in meerdere opzichten veel complexer geworden, want de wereld is nu overbevolkt met groepen mensen die veel te sterk voor het eigenbelang opkomen.

Door de technologische revolutie en de totaal veranderde levensomstandigheden is er sprake van vervreemding, psychische stoornissen en innerlijke disharmonie. We hebben veel moeite met het realiseren van de noodzakelijke maatregelen ten behoeve van milieubehoud en houden te weinig rekening met de belangen van toekomstige generaties. Ook worden we geconfronteerd met dilemma's, waarbij geen enkele keuzemogelijkheid een echte oplossing biedt, denk bijvoorbeeld aan het onoplosbare vluchtelingenvraagstuk. We zien de enorme overbevolking en de consequenties van de doorgaande opwarming van de aarde. Kortom, het lukt ons in tal van situaties niet om adequaat om te gaan met de veranderingen in ons bestaan, juist omdat de structuur van het leven in stamverband nog te sterk verankerd is in het brein van Homo sapiens. Terugkijkend op onze evolutionaire voorgeschiedenis heeft de agrarische revolutie enorme mogelijkheden in gang gezet, maar zijn we daarmee uiteindelijk op een doodlopende weg beland. Dat wrange beeld knelt des te harder door de desillusie van de wanhoop als de reddende hand van onze god niet in vervulling gaat. Dat mag niet gebeuren, dus volgt ontkenning en blijft men geloven en behoudt daarmee hoop op een zalig hiernamaals. In die zin vormt de kale waarheid van het atheïsme een basis voor berusting en aanvaarding van het onvermijdelijk.

Kind(on)-vriendelijk

Hoe komt het dat het geloof – en zeker de katholieke variant – meer dan eens aan de kant van afkeuring, (kind)onvriendelijkheid, haat en oorlog staat?

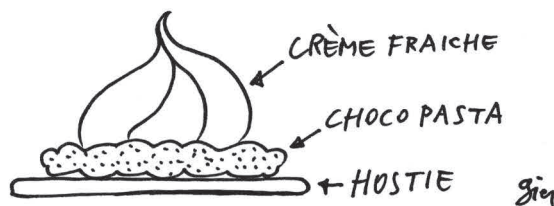
door **Kenneth van Oost**

Een voorbeeld

In Berlaar-Heikant wilden ouders van zeventien communicantjes een simpele communieviering die min of meer begrijpelijk zou zijn voor zesjarige kinderen. Doch een ruzie tussen de lokale pastoor en de ouders deed de laatsten noodgedwongen uitwijken naar een tent. Meneer pastoor, de priester Michel Brasseur, weigerde de viering te laten doorgaan in de kerk. Hij heeft zelfs druk uitgeoefend naar de buurtgemeenten opdat de ouders daar ook geen kerk zouden vinden.

Voor meneer pastoor gelden alleen de rabiante geloofsovertuigingen die zelfs door onschuldige kinderen van zes nooit of te nimmer betwijfeld mogen worden! Er zijn honderden beweegredenen waarom mensen vrijwillig het goede doen, de wens uiten bij elkaar te willen zijn maar er is slechts één die mensen aanzet tot het lelijkste, en dat is religie!

Wat religie werkelijk wil, is gehoorzaamheid van de mens aan de metafysische god. Het mag dan zo zijn dat veel van wat tegenwoordig in onze seculiere samenleving resteert van religie en geloof, min of meer te herleiden valt tot ritueel voor de ene en onverschilligheid voor de andere, de boodschap die priester Brasseur ons wil geven is echter van een andere orde. Zijn standpunt is dat binnenhalen van geloof, kerk of religie nooit slechts eenzijdig mag worden opgevat. Ouders moeten begrijpen, wanneer zij hun kinderen laten opnemen in een geloofsgemeenschap, dat dit samengaat met bepaalde eisen en voorwaarden. De communie is doortrokken van het verlangen om in een veilig midden opgenomen te worden. De kerk afhuren en een show opvoeren is voor Brasseur niet bespreekbaar! De communie mag voor kinderen niét enkel een feest zijn, zij moet niet eens 'kindvriendelijk' zijn, met moderne liedjes en aangepaste Bijbelteksten! De kinderen moeten door vor-

HOSTIE OM ONSCHULDIGE KINDERTJES
TE LOKKEN NAAR HET COMMUNIEFEEST

ming voorbereid worden om volwaardig en in herkenning vertrouwd te geraken met de rijkdom in rituelen, gezangen en gebeden. Daarbij speelt de zingendachte een grote rol. De communie is een proces van bezieling en in dat concept overleeft niets van het wereldse. De communie hoort niets anders te zijn dan de vorm van de hechte verbintenis tussen god en het mensenkind. Deze verbondenheid hoort zich dan ook te voltrekken in de taal van de kerk. Dus berooft Brasseur én de ouders én de kinderen van enige begrijpelijkheid inzake teksten, gezangen en gebeden. Alles wordt in het Latijn afgehandeld en daarmee bevestigt Brasseur de opvatting welke in het geloof en de kerk sterk wordt benadrukt: de her(be)vestiging van een patriarchale orde, op mystiek en onverstaaanbaarheid berustend.

Er kan geen misverstand bestaan over hoe de kerk op bijna grove wijze aanschouwelijk maakt hoe zij kinderen insluit. Door een complex aan mysterieuze, onbegrijpelijke, onheilspellende en geheimzinnig aandoende preken, rituelen, gezangen, gebeden, symbolen, beelden en denkkaders over de kinderen heen te storten valt de onschuld weg. Kinderen leren vanaf nu bang te zijn. Bang voor meneer pastoor, god, zonde en verdoemenis.

Of kinderen en ouders eigenlijk wel voorbereid ter kerke komen inzake de levenslange consequenties van hun keuzes is giswerk. Kinderen vooral hebben geen flauw idee hoe zwaar een communieviering met betekenis is beladen. Mensen, in blijkbaar grote aantallen, nemen nog altijd niet het risico om hun kinderen te onttrekken aan de nefaste invloed van religie en geloof. Het gevecht om het kind getuigt evenzeer van de hardnekkigheid en de motieven van kerk en geloof als van de nog steeds grote maatschappelijke angst van de ouders om zich te verzetten en anders te beslissen. Gevechten om het behoud van een religieuze traditie en de door ouders voorgestelde mogelijkheden om oude gebruiken te moderniseren zonder evenwel aan de essentie van rituelen en gebeden te raken vormen tegelijkertijd de ruggraat van ons moderne vooruitgangdenken en haar dramatische teloorgang. Gelukkig heeft de geschiedenis ons het rationeel denken en de verlichting gegeven, met ideeën die nadruk leggen op universalisme, rechtvaardigheid en de mogelijkheid tot vooruitgang. In een wereld die zich echter er op heeft ingesteld bestuurd en bepaald te worden door Kerk en Staat is het bij voorbaat uit te sluiten dat (vele) mensen de grenzen die Kerk en Staat stellen aan ons denken, doen en laten, moedwillig zullen willen overschrijden.

Maatschappelijke Angst

En toch kunnen wij ons de vraag stellen hoe het nog mogelijk is dat mensen het op de proef gestelde en fa-

lende geloof blijven aanhangen! Wij kunnen begrijpen waarom men de organisatie(vorm) van de staat erkent en bijvalt, doch een religieuze praktijk in ere houden, die eigenlijk niets wezenlijks toevoegt aan het leven van het kind, kan alleen maar geduid worden als de ultieme vorm van ouderlijke drang naar bescherming. Ouders kwijten zich van de taak hun kinderen te onttrekken aan de gevaren die de wereld met zich meebrengt. Zij deden dat vroeger door goden gunstig te stemmen en zij doen dat nu door rond het kind een systeem van normen en waarden op te trekken waarbinnen de krachtige betekenis van Gods Woord het kind behoedt voor allerlei onheil.

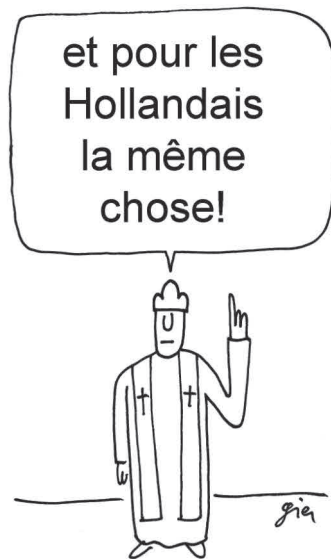
Emile Durkheim [2] poneert dat seculiere geloofsovertuigingen eenzelfde rol kunnen vervullen. Alleen lijkt dat voor ouders die hun kinderen laten vormen nog altijd iets minder te zijn dan de idee door middel van gedeelde geloofsnormen en -waarden met elkaar verbonden te zijn. Het kind wordt gedwongen zich binnen een bepaalde gedragsstructuur te gedragen en naar beeldende en symbolische opvattingen te leven, zijn naasten bij te staan en aan het leven der zijnen deel te nemen. Voor eigen inzicht, interpretatie en overtuiging is er geen plaats. Het kind, ik herschrijf Peter Sloterdijk, [3] *“wordt voor zijn persoonlijke welzijn, veiligheid en groei, deel van een gezagsstructuur, filosofisch uitgewerkt, psychologisch doordacht, steunend op een metafysica die een gerijpt monotheïstisch godsbegrip en een pretentieuze idee van voorzienigheid en voorbeschikking aandraagt.”*

Dat ouders in de keuze die ze maken voor een communieviering bovenstaande formulering niet ten harte nemen is geen reden om hen domheid en onverantwoordelijkheid toe te schrijven. Religie en geloof maken hun boodschap onnodig, maar opzettelijk, bijzonder moeilijk. Zij werken zonder scrupules en doelbewust houden zij kennis, inzicht en verbetering tegen. Dat wil zeggen, kerk en geloof zullen hun bevoorrechte plaats jegens de mens niet opgeven. Integendeel, zij eigenen zich het mandaat toe mensenkinderen psychologisch te mishandelen, hen het recht te ontzeggen zichzelf te zijn. Zolang ouders zich niet ontdoen van de sociale angst om geloof en religie naast zich neer te leggen zullen kerken en religie kinderen mis(ge)bruiken om zichzelf in stand te houden. Het ware misschien beter kinderen te beschermen tegen de keuzes die hun ouders maken. We kunnen de zaak ook in een ander licht stellen.

Zondebokmechanisme

De zondebok, met wiens uitstoting uit de gemeenschap de rust van het rechtsgevoel en de vrede in de groep terugkeren, is misschien hedendaags een geabstraheerd figuur maar niettemin beladen met schuld, afgunst, zonde en jaloezie. We kunnen alles hebben, alles krijgen en toch ontkennen wij de eigen verantwoordelijkheid voor ons falen en dus zoeken wij stevast een reden, een excuus buiten ons, een zondebok.

René Girard [4] oppert dat alle culturen en gemeenschappen berustten op een eenheid stichtende samen-

Vlaamse pastoor Michel Brasseur weert zich tegen de zware aantijgingen van Kenneth van Oost in "De Vrijdenker"

werking in misdaad en vervolgens maakt de gemeenschap bindende afspraken om de gemeenschappelijke leugens en schuld omtrent de begane misdaad gemanipuleerd weg te moffelen. Voor het behoud van de eenheid moeten de mensen wel steeds aan de begane misdaad herinnerd worden.

Wat, als nu ouders van communicantjes de kinderen beschermen willen tegen het vertellen van wat écht gebeurde in het lijdensverhaal van Jezus? Vertellen wij kleine kinderen dat Christus, nadat er vage beschuldigingen tegen hem werden ingebracht, onterecht vervolgd, geselsd en uiteindelijk gekruisigd ... vermoord werd? Hoe zeg je tegen kinderen dat het directe doel van de communieviering zich laat begrijpen als het in herinnering brengen van de moord op hun grote held? Noch de ouders noch de kinderen weten écht waarom zij communie vieren. Kin-

deren willen een vriend van Jezus zijn, maar net zoals Petrus en de rest van de groep van leerlingen zullen zij ook hun meester loochenen en verraden. Tot net na de plechtige communie (12j), zullen kinderen zich min of meer naar de religieuze voorschriften richten, catechese volgen en misschien één enkele zal expliciet Gods Woord verspreiden. Maar eenmaal deze periode voorbij begint een tijd waarin schijnbaar alles kan en alles mag ... roken, drinken, seks, perversiteiten ... alles wat door religie en geloof beperkt wordt, laat zich niet langer onderdrukken. Totdat dus de dag komt dat het kind zelf vader of moeder is geworden en zijn/ haar kind een veelbelovende communieviering cadeau doet, niet wetende dat daarmee de herinnering aan de dood van Jezus levend wordt gehouden. Gedenk de woorden, *neemt en eet hiervan, gij allen, want dit is mijn lichaam, dat voor u gegeven wordt. Neemt deze beker en drinkt hier allen uit, want dit is mijn bloed dat voor u en alle mensen vergoten wordt tot vergeving van de zonden.* En juist omdat wij de draagwijdte en de diepere inhoudelijke betekenis van deze woorden niet begrijpen, zegt Girard, is de mens níét vrij! De uiteindelijke bevrijding van mensen ligt in het feit dat wij het zondebokmechanisme en de daarbij horende achtervolgings- en vervolgingsvoorstellingen (*pesten, cancelen, sociale boycotts, wraakporno, complotdenken, stalking, vooroordelen, jaloezie, afgunst, ...*) steeds beter doorzien en tenslotte verwerpen. Maar we kunnen moeilijk beloven dat alles kindvriendelijk zal verlopen.

[1] Berlaar- Heikant, gehucht in de Belgisch gemeente Berlaar, tussen Lier – Aarschot.

[2] Emile Durkheim (1858- 1917), kan als de eerste echte socioloog in Europa worden beschouwd. Hield zich voornamelijk bezig met het probleem van de sociale cohesie.

[3] Oorspronkelijk tekst staat op bladzijde 519, Peter Sloterdijk, Sferen.

[4] René Girard, (1923- 2015), Frans-Amerikaans antropoloog. Hij wordt als een van de grootste vernieuwers in de huidige menswetenschappen beschouwd.

Flessenpost van een teleurgestelde optimist

door Floris van den Berg

We are on thin ice. And the ice is melting.
António Guterres,
Secretaris-generaal van de Verenigde Naties,
2023

Post-eco-apocalyptische lezer gegroet,

Dankzij het menselijk vernuft weten wij dat de aarde een planeet is in het zonnestelsel in het melkwegstelsel in een cluster van sterrenstelsels in een grotendeels leeg en uitdijend universum. Wij weten dat wij sterrenstof zijn. Mensen zijn clusters sterrenstof die zich ervan bewust zijn sterrenstof te zijn. In de mens is materie zich bewust geworden van zichzelf en, dankzij kennis van natuurwetten, evolutie, kosmogonie (de oerknal), platentektoniek en geologie, ook van zijn plaats in de kosmos. Die kennis heeft helaas slechts een fractie van de mensheid bereikt. Dat zijn degenen die de mogelijkheid hebben om middels wetenschappelijk seculier onderwijs de cumulatieve wetenschappelijke kennis – in gepopulariseerde versie – tot zich te nemen. De grote meerderheid van de mensen leeft onnodig in een waanwereld van religie, ideologie of economie. De mensheid is zich bewust geworden van zichzelf, van haar verleden en de toekomst. De mensheid heeft middels technologie en rationele planning de mogelijkheid om de loop van de geschiedenis zelf te bepalen, voor een deel althans. Een inkomende meteoriet of megavulkaanuitbarsting overstijgt ons kunnen, maar wel kunnen we de bevolkingsomvang, de manier waarop wij met elkaar samenleven en onze ecologische impact beheersen, in theorie althans.

'Na ons de zondvloed'

Wij mensen zijn aardelingen, wij delen deze planeet met alle andere levende wezens voor de tijdspanne dat wij leven. Wij leven met dagelijks ellende in het nieuws. Ellende die voor het allergrootste deel door mensen is veroorzaakt of ellende die voorkomen had kunnen worden. Ellende die zowel ons mensen als andere levensvormen treft. Wij weten het, wij kunnen het weten, wij hadden het moeten weten: we zitten midden in de zesde massa-extinctie. Het aantal soorten dat uitsterft is zo groot dat er volgens biologen sprake is van een massa-extinctie. Wij mensen veroorzaken een ecocide: we ver-

nielen de leefbaarheid van planeet aarde waar wij en onze nakomelingen op leven. Alle indicatoren wijzen erop dat het onmogelijk is om nog langer zo door te gaan als we de afgelopen 100 jaar hebben gedaan. We graven ons eigen graf. Of beter gezegd: we graven het graf voor onze kinderen of kleinkinderen. Wij leven met als motto *après nous le déluge*. Wij genieten van de lusten en schuiven de lasten door naar verwegistan en naar de nabije toekomst.

De menselijke stupiditeit kent geen grenzen. Wij zijn als homo sapiens meester in rationeel denken *binnen onredelijke kaders*. Ik geef drie voorbeelden. Ten eerste de nazi's die technologie en rationele bureaucratie toepasten binnen een immorele en onredelijke ideologie. Ten tweede ons kapitalistisch economisch systeem dat weliswaar welvaart genereert voor ons, maar het sys-

teem van grenzeloze groei heeft desastreuze neveneffecten die leiden tot de ecologische crisis. Het kortetermijneigenbelang van het economische perspectief wint het van het ecologisch langetermijncollectiefbelang. Het economische systeem teert in op het natuurlijk kapitaal en pleegt daarmee rooibouw op toekomstige generaties. Ten derde, de intensieve veeteelt drijft op technologie en wetenschap, maar het morele kader waarin dat plaatsvindt wordt niet in Frage gesteld. Dat laatste klopt niet helemaal: er wordt wel degelijk door vele filosofen betoogd dat het immoreel is om de belangen van niet-menselijke dieren niet mee te wegen en de dat intensieve veehouderij een holocaust op niet-menselijke dieren is. Er wordt echter niet naar hen geluisterd.

Je kunt mensen – zelfs die vriendelijke en aardige mensen die zichzelf als redelijk en rationeel beschouwen – uitleggen waarom veganisme een morele plicht is en ook al begrijpen ze alle argumenten, ze geven niet thuis als het op gedrag aankomt. Wij mensen zijn disproportioneel egocentrisch: we willen in ons gedrag geen rekening houden met de belangen van diegenen die buiten ons directe blikveld de negatieve consequenties van ons gedrag moeten ondergaan, zelfs als we weten dat het om onze eigen kinderen gaat.

'I have a dreamnightmare'

Het zou zo mooi kunnen zijn als wij ons vermogen tot rationaliteit zouden aanwenden om onze irrationele en immorele neigingen in toom te houden. Het zou zo mooi kunnen zijn: een rationele wereld zonder religie, een veganistische, vreedzame, welvarende, vrije en duurzame wereld. Het zou zo mooi kunnen zijn: het einde van de geschiedenis waarbij er alleen liberale democratieën zouden zijn en waarbij landen vreedzaam en

constructief met elkaar samenwerken onder de vlag van de Verenigde Naties.

Het zou zo mooi kunnen zijn als we de technologie en wetenschap toepasten om onnodig leed te minimaliseren. Het zou zo mooi kunnen zijn: een stationair en cyclisch economisch systeem niet gebaseerd op continue groei en consumentisme, maar waarbij duurzaamheid het uitgangspunt is. Het zou zo mooi kunnen zijn, een wereld waarin mensen zich overal op aarde vrij kunnen ontplooiën, zonder anderen te schaden en waar het gaat om doen in plaats van hebben.

Het had zo mooi kunnen zijn: de kennis en kunde zijn er om duurzaam en vreedzaam op een behoorlijk welvaartsniveau met elkaar samen te leven. We verschuilen ons achter een bataljon van drogredenen en rationalisaties waardoor ook wij deel blijven uitmaken van het probleem. Het had zo mooi kunnen zijn!

De ijsberg doemt op. Een groet vanuit de Titanic. Adieu.

Max Weber, ethiek en kapitaal

door **Jeroen Janssen**

Religieuze gemeenschappen maken deel uit van een samenleving. Ze beïnvloeden die samenleving en worden door die samenleving beïnvloed. Maar hoe zit die relatie van religieuze gemeenschappen en samenlevingen nu precies? Daarover gaat het veelgeprezen werk *Die protestantische Ethik und der "Geist" des Kapitalismus* (1904/5) van één van de grondleggers van de sociologie, Max Weber (1864-1920).

Weber was de zoon van een streng calvinistische moeder en stond positief tegenover religie: mensen geven volgens hem door religie zin aan hun handelen. In tegenstelling tot die andere grondlegger van de sociologie, Karl Marx (1818-1883), was hij van mening dat ideeën, en dus ook religie, grote invloed op de samenleving hebben.

Hij constateerde een correlatie tussen welvaart en calvinisme in Noord-Europa: de calvinisten waren relatief rijk. Om dat te verklaren legt hij een verband tussen religie en kapitalisme. Hij richt zich op de Reformatie en

probeert aan te tonen dat de destijds ontstane calvinistische arbeidsmoraal van hard werken en zuinigheid (mede) de oorzaak is geweest van het ontstaan van de moderne kapitalistische en individualistische samenleving zoals we die nu kennen. (Weber ziet goed dat een totale oorzakelijkheid er niet in zit; hij constateert op pagina 46 dat er al kapitalistische ontwikkelingen waren vóór de Reformatie).

Hoewel **Max Weber** ► socioloog was, is de manier waarop hij zijn stelling aannemelijk trachtte te maken niet wat we van een moderne socioloog verwachten, dat zou immers zijn: verantwoord methodisch (veld)onderzoek en een begrippenapparaat met woorden als macht, samenleving, groep, waarden en normen, rolpatronen, status en dergelijke. Weber beschrijft gewoon twee begrippen en probeert het ene noodzakelijk uit het andere te laten voortkomen.

De heiliging van het werk

De geest van het kapitalisme is de moderne mentaliteit van geld verdienen om het geld zelf, met geld meer geld verdienen, geld verzamelen om rijk te worden. Verreweg het grootste gedeelte van de tekst wordt gevormd door de uitleg van het tweede begrip *de protestantse ethiek*.

Alhoewel Weber het hier heeft over 'Ethik' is er eigenlijk van ethiek in engere zin van intermenselijke gedragsregels nauwelijks sprake. Het gaat meer om waarden die toegekend worden aan bepaalde zaken. Weber legt in een uitvoerige theologische verhandeling uit hoe Luther en Calvijn de arbeid een bijzondere plaats gaven in hun theologie.

Luther ziet de eenheid met de godheid als het hoogste en het is de roeping van de mens zijn plicht te doen. Deze roeping is voor de mens zijn arbeid. De heiliging van het werk werd overgenomen uit het kloosterleven.

Ook voor Calvijn, voor wie de uitverkiezing centraal staat, is arbeid belangrijk. Op den duur is het voor de calvinisten, die natuurlijk niet kunnen weten of ze uitverkoren zijn, zo, dat succes in het werk de mens beleefd wordt als een indicatie dat ze uitverkoren zijn. De arbeid gaat voor Calvijn samen met de zogenaamde wereldlijke ascese, waarbij vernietiging van het onbevangen genieten van het driftleven het doel was. Rijkdom werd door Calvijn veroordeeld. Dit alles maakt de religieuze plicht van de arbeid een zeer belangrijke waarde in het geloofsleven van de calvinist.

Vervolgens behandelt Weber enkele opvolgers van Calvijn en hun arbeidsmoraal. En Weber concludeert dat het vooral de calvinisten onder de

protestanten zijn die een arbeids- en levensmoraal hebben die leidt tot kapitalisme. Tot zover Weber.

Religie en ontwikkeling

Bij nader inzien beweert Weber eigenlijk twee dingen.

Ten eerste: een belangrijke maatschappelijke ontwikkeling – kapitalisme en individualisering van de samenleving – is het gevolg van religie (religieuze voorstellingen): de waarden die in het calvinisme worden toegekend aan met name werk, luxe en rijkdom.

En ten tweede: de genoemde maatschappelijke ontwikkeling is in stand gehouden door die godsdienstige voorstellingen.

Laten we beginnen bij de eerste bewering. Is het echt zo dat de maatschappelijke ontwikkeling het gevolg is van de godsdienstige voorstellingen? Of is het andersom en ontwikkelde de maatschappij zich op een bepaalde manier en volgde de religie door zich hierbij aan te passen?

Webers aanpak is zwak. Hij gebruikt in feite alleen een theologische redenering als argument voor zijn stelling en blijft daarbij binnen (de systematische doordenking) van de religieuze voorstellingen van de gelovigen. De constatering echter dat in de Reformatie de christelijke theologie veranderde en dat die vernieuwde theologie beter past bij de nieuwe tijd is een waardevolle vondst, maar geen argument voor zijn stelling. Immers religie, de geloofsvoorstellingen kunnen ook veranderen als gevolg van maatschappelijke ontwikkelingen.

Onbeantwoorde vragen

En er blijven drie belangrijke vragen onbeantwoord.

Ten eerste: is aanhoudend zwoegen, het veroordelen van rijkdom, de afkeer van genieten en het afstaan van een aanzienlijk deel van je inkomsten aan een kerkelijke organisatie wel kapitalistisch? Is de calvinistische mentaliteit wel echt kapitalistisch?

Ten tweede: Weber gaat uit van de religieuze voorstellingen en niet van religieuze gemeenschappen en daarom merkt hij niet op dat de Reformatie tevens een opvallende organisatorische vernieuwing in het westerse christendom bracht. Dat was tot dan toe georganiseerd als een internationale hiërarchische organisatie van overwegend celibataire mannen. Na de Reformatie bestond het christendom naast het rooms katholicisme ook uit onafhankelijke, autonome lokale gemeenschappen, geleid door predikanten die mochten trouwen. Hoe zit dat precies?

Ten derde: Wat zijn Webers vooronderstellingen? Die maakt hij niet expliciet, maar het lijkt erop dat hij uitgaat van een positieve, initiërende, opbouwende invloed van religie op de samenleving. Een dergelijke invloed is echter nooit aangetoond (het is juist dit werk dat vaak wordt genoemd als een 'bewijs' ervan!). Religie kan grote invloed op een samenleving hebben, maar die is vaak frustrerend van aard. Ook in dit betoog zijn de religieuze waarden frustrerend, te weten het niet mogen genieten van de vruchten van je werk, de veroordeling van luxe en rijkdom, het geld moeten afdragen aan de kerk, en de niet aflatende werkplicht. Weber denkt dat die waarden kapitalistisch zijn en gaat ervan uit dat het geconstateerde kapitalisme daardoor ontstaan is, maar is dat wel waar? Legt hij niet het materiaal zijn denkbeelden op?

En Weber gaat in zijn conclusie ook uit van de vooronderstelling van noodzakelijke samenhang tussen ethiek en religie. En ook die is nooit aangetoond (maar ook hiervan wordt dit werk vaak genoemd als 'bewijs'!). De ethische normen die Weber noemt, zoals eerlijkheid en betrouwbaarheid, en die hij

ziet als resultaat van de waarden van het calvinisme, kunnen net zo goed het gevolg zijn van een praktische kapitalistische mentaliteit. Misschien is dat wel aannemelijker omdat ethiek en religie elkaar nu eenmaal over het algemeen niet zo goed verdragen. Weber kan in ieder geval niet bewijzen dat die ethiek het gevolg is van de calvinistische waarden. Hij ziet deze beide vooroordelen over religie – die vrij algemeen zijn in religieuze kring – bevestigd, maar ze zijn helaas nooit aangetoond.

Een andere oplossing is veel aannemelijker. Weber ziet godsdienst vooral als geloof, als theologie. Als hij was uitgegaan van religieuze gemeenschappen en hun machtsstrijd om te overleven in de samenleving, was hij waarschijnlijk op een heel andere conclusie uitgekomen. In grote lijnen was de situatie vóór de Reformatie, dat de macht in de feodale samenleving bij de adel lag. De adel was een internationaal hiërarchisch mannennetwerk van grondbezit en machtsuitbreiding, waarin seksualiteit en huwelijk van elkaar los waren gemaakt. (Huwelijken werden gesloten op grond van politieke overwegingen.) Daarbij bepaalde de adel de levens van de gewone mensen en beschikte zij over hun werkkraft. De gewone mensen hadden geen geld en leefden van de hand in de tand. De christelijke godsdienstige organisatie had, door zich te plooiën naar de machtsstrijd in de samenleving en in concurrentie met de adel, ook grote macht verzameld. Ook zij had land en bezit, soms zelfs legers en via de kloosters het monopolie op scholing en wetenschap. Het was gebleken dat de beste organisatievorm daarvoor was, om naar analogie van de adel, een hiërarchische internationale gemeenschap te vormen met een elite van mannen voor wie seksualiteit niet aan een huwelijk verbonden was.

Steden en burgers

Met de verstedelijking en de opkomst van de handel en daarmee de opkomst van de burgerij veranderde echter alles. De burgers in de steden verdienden geld. Voor het eerst ontwikkelden gewone mensen privékapitaal en de steden werden steeds autonomer. Op den duur waren ze niet meer afhankelijk van adel of kerk, ze reddden zichzelf. En daarmee werden ze machtig, want geld is macht.

Niet alleen de adel, maar ook het christendom dreigde nu macht te verliezen want ze hadden aanvankelijk geen van beide vat op die steden. Het christendom was immers machtig geworden via een voor de concurrentie met de adel geschikte machtsstructuur. Aangezien het lot van de steden veranderlijk was en de autonome steden met elkaar in steeds wisselende verhouding stonden was er een nieuwe organisatievorm van religie nodig: een reeks van kleine autonome gemeenschappen, die zichzelf nieuwe, pluriforme vormen van geloofswaarheden konden opleggen, waarin het lot van de individuele

mensen en zijn arbeid centraal stonden. Privékapitaal werd getolereerd, maar rijkdom en genieten van die rijkdom moesten veroordeeld worden zodat de nieuwe lokale kerkelijke organisatie die rijkdom gemakkelijk kon afromen. De leden van die gemeenschappen moesten hun geld afdragen aan de lokale kerken. Dat geld ging niet naar Rome, maar bleef binnen de eigen gemeenschap en kon eventueel ingezet worden om de leden te steunen bij tegenspoed. En met dat geld kreeg het christendom vat op de macht van de opkomende burgerklasse. Terwijl de adel in Noord-Europa langzaam aan macht inboette, vernieuwde het christendom zich om te overleven.

Vooronderstellingen

En dan ten slotte Webers tweede bewering: heeft de calvinistische moraal de kapitalistische mentaliteit inderdaad in stand gehouden? Gezien het feit dat de calvinisten geld moesten afdragen aan de kerk, en rijkdom en luxe verfoeiden, lijkt dat niet zo waarschijnlijk. Maar hoe verklaren we dan de sociologische correlatie tussen calvinisme en welvaart? Is het misschien zo dat het kapitalisme slim gebruik heeft gemaakt van de mogelijkheden van religie om de ethiek te omzeilen?

Misschien is het zo dat de calvinisten door die kerkbijdrage aan de eigen kleine autonome groep te betalen een soort levensverzekering afsloten, aangezien het geld niet naar de rooms katholieke kerk ging, binnen de groep bleef. Ze konden het zo – als de nood aan de man kwam – altijd voor zich zelf gebruiken. Ze verklaarden zich met die betaling uitsluitend solidair aan die kleine groep (en niet meer alle leden van de wereldwijde rooms katholieke gemeenschap). Ze kochten zo iedere andere verantwoordelijkheid voor een groter geheel dan hun eigen lokale calvinistische gemeente af, zodat ze individualistisch en zonder gewetenswroeging met iedere buitenstaander konden concurreren. En dus konden ze de winst voor zichzelf alleen opeisen om privé kapitaal op te bouwen. En ze konden zonder ethische scrupules hun concurrenten ten onder laten gaan. Wie zal het zeggen? Weber heeft zijn stelling in ieder geval niet aannemelijk gemaakt, mede omdat hij uitging van de verkeerde vooronderstellingen. Hij heeft waarschijnlijk gewoon te goed naar zijn moeder geluisterd!

Literatuur

Weber, Max. *Die protestantische Ethik und der "Geist" des Kapitalismus*. Archiv für Sozialwissenschaften und Sozialpolitik, Bd. XX, Tübingen: J.C.B. Mohr, 1904, S1-54 en Bd. XXI, Tübingen: J.C.B. Mohr, 1905, S1-110.

Zijn... of niet-zijn

door **Kenneth van Oost**

Martin Heidegger (1889-1976) verwonderde zich erover dat er *iets* was, niet *niets*! Doch er ontbreekt iets fundamenteels in zijn werk. Zijn filosofie mist een ethische kern, menselijkheid, mist een hart. In zijn streven *het-in-de-wereld-zijn* te pakken te krijgen, raakte hij van zijn geloof en uiteindelijk van zichzelf vervreemd. In een onbegrijpelijk mystiek jargon wilde hij spreken over het *mens-kunnen-zijn* in relatie tot het bestaan. Ondanks zijn nazi-verleden, mag hij tot de grote westerse filosofen gerekend worden.

Jean-Paul Sartre (1905-1980) verbond de mens en al het sociale met vragen die betrekking hebben op zingeving en vrijheid. Hij gaf zichzelf de opdracht de mensheid te beschermen door zijn pen als zwaard te gebruiken. Hij is in zijn schrijven en denken vrij expliciet: de mens is niets anders dan wat hij van zichzelf maakt en hij is bovenal verantwoordelijk voor wat hij is. Maar die verantwoordelijkheid heeft ook betrekking op anderen, want als wij kiezen, kan onze keuze angst oproepen, woede, pijn, verdriet, spijt, vertwijfeling, teleurstelling, onzekerheid en vervreemding, óók bij anderen.

Het is vijftig jaar later en Heideggers en Sartres beweringen en redeneringen zijn discutabel waar ze betrekking hebben op het zoeken naar het begrijpen van de mens. De vraag kan namelijk gesteld worden of Heideggers denken wat dat betreft niet te veel openingen naar het sociaal-nationalisme vertoont. Sartres streven om de essentie van de mens bespreekbaar te maken, kan even makkelijk ondergraven worden. Hij heeft voor velen te lang verkondigd dat het communisme een logische aanvulling was op het verwerkelijken van het Zelf. Deze gedachtegang viel niet bij iedereen in de smaak. Maar hij gaf net zomin als Heidegger om de instemming van het publiek.

Toch eisen sommige aspecten van het denken en engagement van Heidegger en Sartre nog onze aandacht op. Wat zouden wij in wereld van nu van hen moeten verwachten?

Sartre ▼ zou zichzelf overstijgen in zijn strijd voor "de minst bevoorrechten of voor degenen die het meest onrecht wordt aangedaan." Hij zou niet meer enkel het lot willen delen van de armen, de zwarten, de onderdrukten, dwarsliggers en uitgestoten. Vanuit de idee van vrijheid voor allen zou Sartre zich kunnen ontpoppen als de vaandeldrager van anti-discriminatie, anti-racisme, anti-slavernij, anti-blank,

anti-IMF en anti-rechts conservatisme over de hele wereld. Hij zou voorop kunnen gaan bij initiatieven rond deugdzaamheid, gendergelijkheid, mensen- en burgerrechtenkwesties en het verdedigen en beschermen van transgenders, seksuele minderheden en gemarginaliseerde groepen, bij discussies over inclusie, segregatie, emancipatie en etniciteit. Hij zou echter verzuipen in de overweldigende complexiteit van onze samenleving. Vanuit zijn existentieel perspectief zou hij in onze maatschappij de door Heidegger geponeerde vervreemding van de mens tot het Zijn ontwaren en moeten toegeven dat de verschrikkelijke sociaal-politieke toestand waarin onze wereld verkeert, voornamelijk te wijten is aan de ontwortelde, onvrije relaties tussen de mens en zijn naasten.

Heidegger toonde belangstelling voor technologie en haar kwalijke gevolgen voor de ecologie en het onvermijdelijk daarbijbehorende verband met de vervreemding van de mens tot *het-Zijn*. Hij zou de neiging van de mens om met technologische innovaties, computersimulaties en -adaptaties aan de wereld te ontsnappen (*niet-meer-in-de-wereld-zijn*) niet begrijpen, maar wel, dat dit moest leiden tot een nog radicalere vorm van vervreemding dan hijzelf ontvouwde. *Hikikomori* [5] is de scherpste vorm daarvan. Sommige mensen vinden het best fijn om zich bewust de meeste tijd binnen de eigen woning/kamer af te sluiten van de buitenwereld. Het internet biedt oneindige verbindingen en mogelijkheden; tegelijk berooft het ons van privacy en diepgang. De extreme *stay-at-home-lifestyle* lijkt echter, mede door het toenemende belang van online net- en thuiswerken, meer en meer mensen aan te spreken. Eigentijdse kwesties worden behandeld via onpersoonlijke algoritmes, artificiële intelligentie, chatboxen en video-calls, die een hechte sociale binding tenietdoen. Overal in de publieke ruimte duiken zelflerende systemen op, die door het slim met elkaar delen van gegevens onze verplaatsingen en ons koopgedrag detecteren.

De Heidegger van nu zou zich zorgen maken over het feit dat wij ons onvoldoende wapenen om de digitale wereld te begrijpen en er kritisch mee om te gaan. En dat digitale geletterdheid geen plaats krijgt in het onderwijs en dat er zo weinig aandacht is voor een ethische reflex inzake het ontwikkelen en toepassen van AI. En heel zeker zou hij met een morele stem de volgende eisen stellen: verminder drastisch de ecologische voetafdruk door het gebruik van energie en grondstoffen en het massatoerisme terug te dringen en door vervuiling en aantasting van het ecosysteem tegen te gaan; rem de toename van de wereldbevolking af door geboortenbeperking en gecontroleerde bevolkingsgroei; stel contraceptiva ter beschikking en legaliseer abortus; laat stamcelonderzoek toe en geef uitbreiding aan pre-implantatie-genetische diagnostiek; sta euthanasie toe voor ondraaglijk psychisch lijden; laat vrijwillige sterilisatie bijdragen aan het stoppen van de bevolkingsexplosie; met daardoor verminderd energieverbruik zouden we het klimaat misschien nog kunnen redden.

Sartre zou zich met overgave tot taak stellen klimaatvluchtelingen te verdedigen en bevolkingsgroepen die aan ondervoeding lijden. Hij zou sociaal-politieke systemen en religieus-culturele argumenten voor vrouwenbesnijdenis, de eenkindpolitiek, ontwikkelingsprogramma's die gericht zijn op het afschaffen van contraceptiva, de sociale druk om kinderen te krijgen, doden van meisjes, etc. vurig bestrijden. Hij zou echter, vanuit het perspectief van de door hem zo gekoesterde vrijheid, moeten erkennen dat de tè ver gaande liberale industrialisatie en automatisering, het consumentisme, het onzinnige terugstuurbeleid als afschrikkingsmiddel voor economische migratie en de alsmaar toenemende energiebehoefte tot immorele handelingen hebben geleid.

We mogen niet vergeten dat solidariteit inherent is aan Sartres credo, *de mens is veroordeeld tot vrijheid*. Bij omstandigheden die de *vrijheid* in gevaar brengen of beknotten, moeten wij de heersende machtsverhoudingen binnen onze samenleving ter discussie stellen. Het is onze verantwoordelijkheid de vrijheid te benutten, altijd met het oog op wat voor ons persoonlijk goed is. Dit is een ethisch vraagstuk en Sartre zou zich niet gehinderd voelen door grenzen. Onze verantwoordelijkheden beperken zich niet tot onze onmiddellijke omgeving maar omsluiten de wereld. Een opvatting die *het-in-de-wereld-zijn* van Heidegger bekrachtigt. Er is echter zoveel menselijk leed, er zijn zoveel sociaal-politieke en ecologische uitdagingen en verontrustende gevoelens als angst en vervreemding, dat de mens, van god verlaten, de zware last verantwoordelijk te zijn voor zichzelf, en dus voor allen, niet langer dragen kan.

Sartre roept fundamentele vragen op over goed en kwaad; rechtvaardiging en verontschuldiging; geloof in (een) god en hoe wij onze weg moeten vinden in de wereld. Een god is er niet, dus wij zijn op onszelf aangewezen om iets van het leven te maken. Onze wereld mag dan wel een hel zijn, wij mogen niet vergeten dat er ook ergens een uitgang moet zijn. Het is aan ons om die deur in te trappen. Dat is wat Sartre wilde zeggen met de woorden dat de mens ertoe veroordeeld is vrij te zijn. Hij kan en mag doen, denken, kiezen wat hij wil. Hij kan liegen,

manipuleren, stelen etc., maar hij is niets anders dan wat hij van zichzelf maakt, mits hij natuurlijk de volledige verantwoordelijkheid voor zijn keuzes, daden en woorden neemt, zonder excuses!

Dat lijkt in onze sociale omgeving een schaamteloze veronderstelling. Ieder van ons hult zich in stilzwijgen of rationalisaties om onze keuzes, daden en woorden te verdedigen. Eigenlijk zouden we die verdediging achterwege moeten laten, net als het oordeel dat wij vormen over een ander mens en diens keuzes, daden en woorden. Het staat ieder mens vrij te kiezen voor wat hij denkt te moeten kiezen, ook al is de keuze verkeerd.

Sartre anno 2023 zou zich niet terugvinden in het complexe geheel waarbinnen tegenwoordig het principe van keuzevrijheid wordt verdedigd. We kunnen wel degelijk *kies* uit gemeenschappelijke voorzieningen die ons worden aangereikt. Maar frustrerend is dat deze benadering nog maar weinig persoonlijk inhoudt en veeleer de belangen van het grootkapitaal, (grootwinkel)bedrijven, lobbyisten, investeerders, speculanten etc. weerspiegelt. Sartre zou zich ergeren aan deze vorm van keuzebeperking, waarvan het eigenlijke doel is mensen in het gareel te laten lopen en te onderwerpen aan die belangen. Hoe e.e.a. zou bijdragen tot morele en maatschappelijke verbetering (meer vrijheid), sociale en raciale gelijkheid, eerlijke economische groei en verdeling, meer welvaart en onafhankelijke en gelukkige mensen, zou zelfs Sartre ontgaan.

Hij zou opmerken dat de mensen de controle over zowel de samenleving als zichzelf verloren hebben en steeds meer instrumenten zijn in handen van krachten die hen overheersen! De gemeenschap en het gemeenschapsleven zitten vast in machteloosheid, frustratie, onbehagen, uitholling, consumentisme, grootschaligheid, dwang en economisch fundamentalisme. Sartre zou niet aarzelen grote woorden te gebruiken om ons een gebrek aan engagement te verwijten.

Heidegger ▲ zou vandaag zeggen dat we in een meer dan hachelijke positie verkeren. Technologie, grootindustrie, (transcontinentaal) transport en communicatie, managers, wetenschappers en deskundigen hebben de mens aan welvaart geholpen en de samenleving anders ingericht. Nu is de mens echter ontworteld, vervreemd van omgeving, arbeid, familie en gezin. Technologische verandering is een overwegend gunstige ontwikkeling, maar zij heeft onze leefwereld en de sociale cohesie niet beter gemaakt. Technologie, zou Heidegger opwerpen, heeft ons meer dan ooit met elkaar in verbinding gebracht maar tegelijkertijd het begrijpen van elkaar op de helling gezet, ons emotioneel losgekoppeld en spiritueel onthecht. Technologie draagt er niets toe bij dat anderen zich met onze mening identificeren. Zij heeft, zou Heidegger betogen, ons allerlei goeds gegevens, maar ook, samen met de grootindustrie, regulatietechnieken, arbeidsuitbuiting, bureaucratische methoden etc., de ecologie, de flora en fauna en ons gemeenschapsleven losgekoppeld van *het-in-de-wereld-zijn*. Wij staan als individuen als het ware van buitenaf te kijken naar hoe economische macht en machtsconcentraties, financiële en industriële machinaties de zoektocht tegenwerken naar oplossingen en acties om alsnog onze planeet te behoeden voor een meltdown.

Sartre zou zeggen: het is een kwestie van kiezen! Aan ons de keuze!

Maar iedereen heeft een eigen mening en maakt nu zijn eigen waarheid. Dat bemoeilijkt het nastreven van gemeenschappelijke doelen. Vergeefs is de roep om verbinding. Wij ontmoeten elkaar niet meer op gezamenlijk maatschappelijk terrein. De samenleving verandert, identiteit en sociale relaties zijn vaag en leiden tot psychische problemen, tot onzekerheid over hoe om te gaan met gevoelens, het eigen lichaam, afgunst, conflict, over hoe zich te gedragen binnen de prestatie- en consumptiecultuur. Er is geen 'wij', noch sociaal-politiek, noch cultureel. Wij zijn vervreemd van partij, buurt, stad, staat, het spreken, intimiteit en het gevoel van eigenheid, zorg voor elkaar en gemeenschap. Het eigenbelang wordt altijd afgewogen tegen dat van de anderen en altijd is daar de angst dat de ander, de buitenwereld, je zal kwetsen of erger, dat onzichtbare machten – bijv. algoritmes – je aansturen en manipuleren. Sartre zou het aanduiden als *kwa-de trouw*, dat we onszelf ervan overtuigen dat de dingen precies zo moeten zijn als wij denken en dat we de ogen sluiten voor andere mogelijkheden.

Tegelijkertijd zou hij zijn bezorgdheid uiten over de effecten van het ontbreken van een *sociaal surplus*, want het politiek-economisch streven naar alsmaar meer groei, technologische verbetering, schaalvergroting, handhaven en bevorderen van concurrentieposities etc. ondermijnt het vrijheidsbegrip. In plaats van volgen van de partijlijn en het investerings- en bedrijfsbeleid zonder een stem te hebben en met enkel de verplichting orders en bevelen van anderen te volgen, is het misschien beter volledig voorbij te gaan aan de westerse noties van vrijheid en identiteit en te kiezen voor een nieuwe manier van hoe in het leven te staan.

In onze chaotische wereld dansen wij op het slappe koord. Wij werken niet samen en nemen geen (politiek) initiatief om problemen en verschillen te overwinnen. We moeten naar oplossingen blijven zoeken, maar dat gaat niet als we geen contact zoeken met onze medemensen of het gevoel hebben nergens bij te horen. Sartre zou de *individuele vrijheid*, vervat in de idee van een groter geheel binnen het Ubuntu[6]-concept (algemeen belang, gemeenschap, gezamenlijk handelen en wederzijdse zorg en het delen van verantwoordelijkheid) met open armen ontvangen. Immers de aanname dat het individu de vrijheid heeft om te doen en laten wat het wil blijft overeind. De Ubuntu-samenleving slokt het subject niet op maar kent hem/haar een plaats toe te midden van zijn/haar medemensen die op hun beurt hem/haar erkennen in alle aspecten van leven, denken en werk. Bij Ubuntu zijn onze medemensen essentieel om werkelijk een compleet mens te zijn, te bestaan. De anderen zijn géén beperking maar een aanvulling.

Het zou te ver voeren om **Heideggers** filosofie hier uit de doeken te doen maar een belangrijk aspect zijn de noties van *beweging* en *tijdelijkheid*. Als mens, *als-er-te-zijn*, zijn wij geworpen in de wereld. Bij deze geworpenheid is er een constante beweging van vervreemding. Deze hoort bij de manier waarop wij bestaan. Wij doen dingen zonder na te denken, gaan volledig op in onze activiteiten. Zonder nadenken zou er geen vooruitgang zijn, geen voortgang, toekomst of beweging. Daarom de notie *tijdelijkheid*, géén nu-moment, maar de idee dat de mens

steeds èn zichzelf èn zijn bestaan in vraag moet stellen. Mensen zijn evolutionair geen individuele wezens maar aangewezen op het behoren tot een groep/stam waarmee zij zich identificeren. De sociale omgeving is essentieel voor deze identificatie daar de mens zich zal omringen met anderen die in doen, laten en denken het dichtst bij hem staan. De westerse democratie/filosofie gaat ervanuit dat de mens een alleenstaand subject is. Ubuntu daarentegen plaatst het individu in het midden van het denken, maar dat individu bestaat niet alleen uit zijn fysieke verschijning, de sociale omgeving is ook deel van het individu. Het individu is geïntegreerd in een in beweging zijnde netwerk van wederzijdse menselijke en sociale relaties. Heidegger zou gecharmeerd zijn door het centrale punt in Ubuntu, hij zou de voortdurend in beweging zijnde verbinding tussen individu en gemeenschap toejuichen. Hij zou de serie van constant veranderende beelden, momenten, gedachten, normen en waarden in en van het leven, vervat in het denken, doen en spreken, en engagement, van en tussen mensen gelijkstellen met het *Dasein* (mogelijkheidsvoorwaarden) dat 'zorg' draagt voor de wereld. De idee deel uit te maken van de natuur (en van een gemeenschap) en als zodanig noodzakelijkerwijs onderworpen te zijn aan ontwikkeling en verandering, inclusief de eigen verandering na traumatische gebeurtenissen en aanpassing van doel en missie, zou de Heidegger van vandaag misschien dat geven wat hij het meeste mist, een hart (voor anderen).

[1] Martin Heidegger (1889- 1976). Grootste charlatan of verdediger van het nazisme, feit blijft dat de meesten hem erkennen als de grootste en invloedrijkste denker van de twintigste eeuw.

[2] Jean-Paul Sartre (1905- 1980). Grondlegger van het Existentialisme. Hoofdwerk, *L'Être et le Néant*, 1943.

[3] Zie hiervoor, *Sein und Zeit*.

[4] Zinsnede uit *De Existentialisten*, Sarah Bakewell, 2016, bladzijde 313.

[5] Hikikomori (sociale terugtrekking), neurologische sociale conditie waarbij een persoon zich sociaal volledig terugtrekt. In Japan zijn er mogelijk 3,6 miljoen (!) mensen die zich op zo'n manier hebben teruggetrokken.

[6] Ubuntu, Umuntu ngumuntu ngabantu, een mens wordt mens door anderen. Ik ben omdat wij zijn.

Dit artikel is met toestemming van de auteur bewerkt door de redactie.

De rol van de intellectueel in het publieke debat

Historicus Maarten van Rossem als pleitbezorger voor de sociaaldemocratie
door **Floris van den Berg**

De democratie is betekenisloos als die democratie ook niet een sociale kant heeft.
Maarten van Rossem

Maarten van Rossem is ongetwijfeld de bekendste publiek intellectueel van Nederland en wordt wel de "nationale geschiedenisleraar" genoemd. Er is in Nederland een flinke kudde in het publieke debat opererende intellectuelen, maar er is er maar een die bij iedereen bekend is. Om bekend te zijn in dit tijdsgewricht moet je met je gezicht op tv. Ter gelegenheid van zijn 80ste verjaardag verschijnt het interviewboek *Van Rossem. Het onwaarschijnlijke succes van mediapersoonlijkheid* Maarten van Rossem (2023) waarin journalist Laurens Bluekens hem bevraagt over zijn optreden en succes in de media. Hoewel Van Rossem bekendstaat als nationale

brompot en mopperkont, krijgt hij zendtijd op *prime time* televisie en kan hij daar zijn brede cultuurhistorische kennis delen en zijn dikwijls tegendraadse meningen verkondigen die mensen (hopelijk) aanzetten tot nadenken. Van Rossem doet mee aan het mediacircus, maar over sociale media is hij negatief; vooral X/Twitter moet het ontgelden: "Twitter is het grootste gekkenesticht van Nederland." (p. 57) Het grote publiek wil vermaakt worden en daardoor is er vrijwel geen aandacht voor wetenschap en technologie: "zodra iets ook maar enige inspanning kost om te volgen, haakt een overgroot deel van de mensen af." (p. 162)

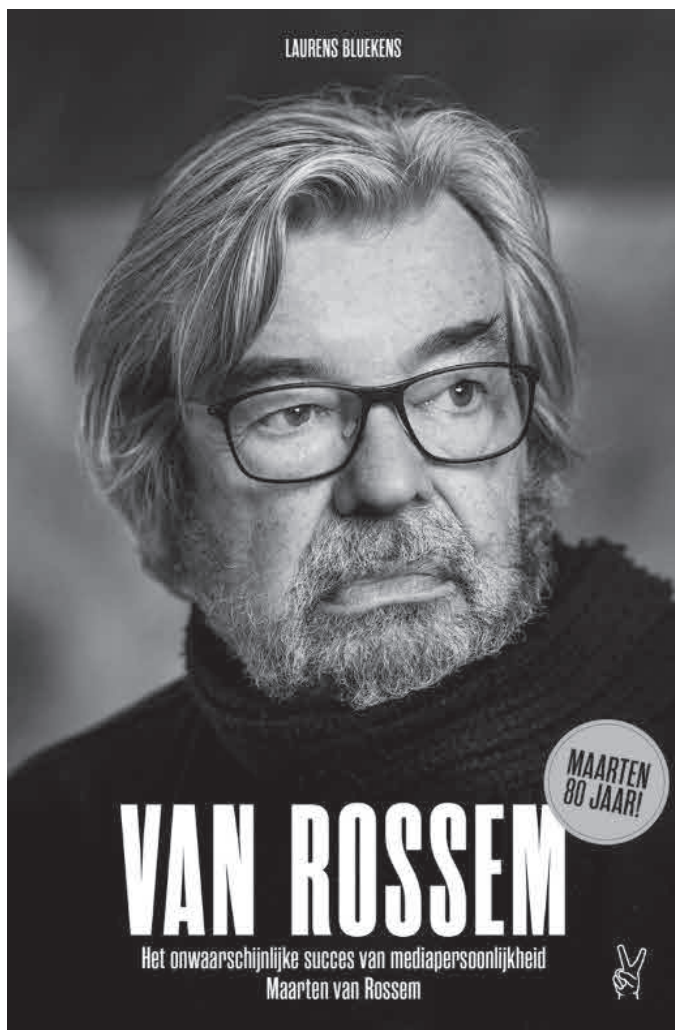
Ik ken het oeuvre van Van Rossem vrij goed – in mijn boekerij staan bijna al zijn boeken – ik heb al zijn historische colleges die op audio-cd zijn uitgegeven door Home Academy Publishers beluisterd (over drie oorlogen van de twintigste eeuw, Adolf Hitler, Joseph Stalin, Amerika in de twintigste eeuw, de atoombom). Hoewel Bluekens vrij uitgebreid de diverse werkzaamheden van Van Rossem belicht, zijn deze publiekscolleges aan zijn aandacht ontsnapt.

Bluekens focust op de mediaoptredens van Van Rossem en de, dikwijls ongenueanceerde, botte reacties daarop. "Mensen proberen tegen elke prijs te vermijden dat ze moeten lezen." (p. 53) Wie een publiek wil bereiken zal andere media moeten gebruiken. Waar een serieus boek een lezerspubliek van enkele duizenden heeft, kijken er 2,2 miljoen mensen naar het spelprogramma *De Slimste Mens* waar Van Rossem als jurylid een podium heeft.

Er is ook maar één intellectueel die een eigen glossy heeft met een eigen naam. Bluekens was hoofdredacteur van het glossy opinieblad *Maarten!* "De globale teneur van het blad betreft de sociaaldemocratie, de bezorgdheid om het sociale aspect van de democratie en natuurlijk tegenwoordig ook de bezorgdheid over de democratie zelf." (p. 203). Daarmee is *Maarten!* een ideologisch opinieblad dat staat voor de waarden van sociaaldemocratie.

Boeiende verteller

Van Rossem is een gemakkelijk causeur met oratorisch talent: hij beheerst de vertelkunst tot in de puntjes en hij kan ontzettend boeiend vertellen, vaak meanderend van A naar B, gelardeerd met kennis en inzicht. Veel mensen (waaronder intellectuelen en academici) menen dat kennisoverdracht saai en serieus moet zijn en ze vinden zijn onderhoudende stijl verdacht. Met name in de academische wereld is er een tendens – om maar serieus genomen te worden – om zo saai mogelijk te

schrijven en te spreken. "Ik heb geen enkele training gehad in presenteren of optreden, nul komma nul. Ook geen mediatraining." (p. 46). Mij als universitair docent vliegen de trainingen om de oren. Bij elke bijeenkomst krijg je ingewreven dat monologische hoorcolleges uit den boze zijn. Als Van Rossem nu college zou geven op de UU zou hij daar constant gelazer mee hebben, omdat het niet voldoet aan de onderwijskundige en didactische vereisten. Ik vrees dat de universiteit zich daarmee ernstig tekortdoet.

Van Rossem was gedurende veertig jaar werkzaam als docent geschiedenis op de Universiteit Utrecht (UU). College geven wordt op de universiteit gezien als een tweederangs bezigheid, waar het zogenaamd echt om draait is het doen van onderzoek en daarover publiceren in dorre papers in academische tijdschriften. Van Rossem vond college geven echter buitengewoon leuk en zijn colleges waren razend populair. Hij kan complexe materie helder en vooral gemakkelijk uitleggen. Ik herinner mij de publiekscolleges over Adolf Hitler die door Studium Generale van de UU werden georganiseerd en die werden opgenomen door Home Academy, waar het publiek, soms tot eigen ongemak, hard moest lachen, terwijl het toch om een gruwelijke dictator ging. Met onderzoek heeft Van Rossem zich nauwelijks bezighouden. Dat hij aan het eind van zijn academische carrière tot bijzonder hoogleraar werd benoemd is opmerkelijk, want doorgaans word je alleen voor het doen van onderzoek tot hoogleraar benoemd. Ik vind het overigens zeer terecht dat hij hoogleraar werd en ik vind dat het veel eerder had moeten gebeuren.

"Die pretentieuze geleerddoenerij aan de universiteit heb ik altijd strontvervelend gevonden en de promotiecommissie had ook allerlei klachten over mijn proefschrift. Volgens sommigen zou het geen wetenschap zijn, maar essayistiek op niveau. Ik ben tenslotte cum laude gepromoveerd, dus niemand kan meer ergens over klagen. Het verwijt dat ik te populair ben, hoor ik al vanaf het begin. Maar als er één sector van de samenleving in staat was om hele interessante dingen voor iedereen grondig te verpesen, dan was het wel de universiteit." (p. 22)

Boven het maaiveld

Van Rossem begon zijn media-carrière als Amerika-specialist (wat hij ook is) en werd in de loop de jaren steeds meer een generalistische opiniemaker, vanuit historisch perspectief. Zijn mening over de reacties op de islamitische terreuraanvallen van 11 september 2001 werd door velen niet in dank afgenomen en hij werd een poos gecancelled op de televisie. Van Rossem betoogt: "De Amerikanen hadden het terrorisme van 9/11 gewoon met inlichtingen- en politiewerk moeten bestrijden, maar bombardeerden erop los." (p. 68)

Wie zijn kop uitsteekt boven het maaiveld, stelt zichzelf bloot aan ongezoeten kritiek. Van Rossem deert dat niet, integendeel: "Dat is een zwakte waar veel mensen aan lijden: dat ze aardig gevonden willen worden." (p. 81) Toch beklaagt hij zich over onaangename leeftijdsdiscriminatie, bijvoorbeeld als mensen worden neergezet als "boomer": "Je hoort de hele tijd: aha, hij is oud, dus zijn mening is gelul." (p. 129)

Doordat Van Rossem een BN'er is, wordt hij ook vergeleken met andere BN'ers en dan is hij een vreemde eend in de bijt. Van Rossem is namelijk een intellectueel met media-talent, of anders geformuleerd: hij heeft retorische kwaliteiten om een groot publiek aan te spreken en dat publiek te bespelen. Retorica gaat niet alleen om wat je zegt, maar hoe je het zegt en hoe je het brengt, timing, stemgebruik, lichaamshouding en humor. Niet veel academici hebben de vaardigheid om lang en interessant te kunnen praten over allerhande onderwerpen – wie wel eens een preek in een kerk heeft meegemaakt of naar politieke beschouwingen heeft geluisterd, begrijpt waar ik het over heb. Van Rossem is geen BN'er zoals al die anderen: bij hem geen glamour. Hij is in positieve zin een categoriefout.

Van Rossem levert aan de lopende band commentaar op het grote gebeuren op het wereldtoneel en hij houdt het wereldnieuws nauwgezet bij. Toch is hij daarover stoïcijns en maakt hij zich naar eigen zeggen meer zorgen om de lekkende dakgoot, want daar kan hij zelf iets aan doen: "waarom zou je de hele godganse dag zitten te tobben nadat je naar die stomme televisie hebt gekeken waarop je allemaal problemen ziet waaraan je toch niets kunt doen?" (p. 85)

Van Rossem ziet het populisme als groot gevaar voor de democratie. Hij betoogt dat populisme inherent is aan democratie. Populisten komen met simplistische analyses van problemen en met simplistische oplossingen waarbij de democratie zelf gevaar loopt. Populisten komen voort uit de democratie, maar ze hebben doorgaans niet veel op met de democratie. Een kenmerk van populisme is volgens Van Rossem de "satanisering van de tegenstander" (p. 116) "Het populistische monster groeit. Het monster van de woede, het monster van de fakkels in de tuinen: dat groeit." (p. 148) Hij besteedt veel aandacht aan populistische hier te lande: Fortuyn, Wilders, Baudet, Verdonk, Van der Plas. "Als Thierry Baudet aan de macht komt, ben ik ervan overtuigd dat ik van huis word gehaald en opgesloten voor de tribunalen." (p. 39)

Bluekens bevraagt Van Rossem ook over woke onderwerpen, zoals het maatschappelijke debat over erkenning van (gender)identiteiten. Van Rossem vindt dit: "Wezenloos gelul over identiteit" (p. 62) Over zijn eigen

identiteit schrijft hij: "Ik weet absoluut zeker dat ik vanaf het allereerste moment dat ik me kan herinneren wist wie ik was en dat daar verder ook helemaal geen twijfel over mogelijk was." (p. 62) Dat is natuurlijk plezierig voor Van Rossem, maar dat is irrelevant voor mensen die wel zoekende en onzeker zijn over hun (gender)identiteit. Dat er meer maatschappelijke ruimte en erkenning komt, lijkt mij passen in de liberale democratie waarbij iedereen een zo groot mogelijke vrijheid heeft om te zijn wie hij/zij/hen/het wil zijn. Zijn kritiek op het woke cancellen van cultuur en literatuur is een liberaal standpunt voor de vrijheid van expressie, met een vermakelijke sneer naar religie:

"Met woke heb ik helemaal niets, dat zijn allemaal schijnproblemen en politiek correct gedoe. Het is mij een raadsel waarom Agatha Christie herschreven moet worden, dat is volkomen idioot. Zij heeft mij nooit getroffen als achterbaks razende racist of zo. Ja, ze schrijft over negers, maar een halve eeuw geleden zei iedereen dat. [...] Als je de wereldliteratuur toch wilt opschonen ben je wel even bezig en dan begrijp ik niet waarom je het Oude Testament zou overslaan. Dat is het meest misogyne boek dat ik ooit heb gelezen." (p. 128)

Straf liberalisme

Bluekens vraagt Van Rossem niet alleen om kritiek te uiten op de heden-daagse Nederlandse politiek, maar ook om te zeggen hoe het dan wel zou moeten. Van Rossems ideaal is een sociaaldemocratie, dus een democratie met een sociaal vangnet met een "mixed economy" waarin de overheid sturing geeft aan staatsbedrijven zoals het openbaar vervoer. Van Rossem: "Kapitalisme kan niet behoorlijk functioneren zonder een straffe overheid." Maar Van Rossem is ook een liberaal en vindt dat de overheid zich niet onnodig moet bemoeien met wat mensen doen. Hij heeft ook een ontzettende hekel aan bromscooters en elektrische fietsen, dus enige regulering om de door menskracht voortgedreven fietser te beschermen, ligt in de lijn der verwachting.

Waar (extreem)rechts een afkeer heeft van de EU, is Van Rossem een eurofiel: "De EU doet het fantastisch, is in feite een eiland van fatsoen en redelijke welvaart in een verder gruwelijke wereld, anders kun je het niet noemen." (p. 140)

Over immigratie ligt het standpunt van Van Rossem echter meer aan de rechterkant van het politieke spectrum want hij vindt niet dat immigranten onbeperkt kunnen worden toegelaten en zeker niet immigranten "die qua achtergrond en opleiding niet geschikt zijn voor een moderne industriële samenleving." (p. 140) Als je voor achtergrond "Islam" leest, ligt de opvatting dicht bij die van de PVV en Geert Wilders.

Er is een extreemrechtse complottheorie over "omvolking" die inhoudt dat de "elite" (meestal gaat het dan over Joden) doelbewust de blanke bevolking van Europa wil vervangen door massa-immigratie om zo Europa in haar macht te houden. Van Rossem spreekt wel over "omvolking" maar alleen in termen van statistiek: "En als je die hele zogeheten omvolking wil voorkomen, dan moet je ervoor zorgen dat we allemaal drie kinderen krijgen. Maar dat doen we niet: ik geloof dat het geboortecijfer op dit moment op 1,6 ligt." (p. 140) De samenstelling van de bevolking verandert. Dat heeft twee oorzaken: immigratie en een hoger geboortecijfer bij niet-witte Nederlanders. Het verschil tussen Van Rossem en extreemrechts is dat hij er zich niet heel veel zorgen over maakt. Hij merkt slechts op dat dat gaat gebeuren.

Over de islam in Nederland is Van Rossem pijnlijk naïef: "De islamitische cultuur speelt in ons land een totaal ondergeschikte en gediscrimineerde rol." (p. 141) Dat er de afgelopen decennia een nieuwe islamitische zuil is ontstaan, inclusief scholen en instituten (zoals Koranscholen) en dat er een dreiging van uitgaat voor homoacceptatie, jongensbesnijdenis, vrouwenbesnijdenis, de vrijheid van meningsuiting, dat relativeert hij allemaal weg. Theo van Gogh, met wie Van Rossem bevriend was, is in 2004 vermoord door een Nederlandse jihadist, een aanslag ingegeven door de islamitische ideologie. Van Rossem relativeert de rol van de islam ook hier weg: "De moord op Theo gaat om een betrekkelijke toevalligheid, gerelateerd aan de rol die hij speelt in de openbaarheid." (p. 212)

Van Rossem relativeert dan wel in zijn commentaar op de actualiteit, hij is absoluut geen relativist: "De Westerse cultuur in brede zin, laten we zeggen de cultuur van West-Europa en Noord-Amerika, is veruit superieur aan die gruwelijke politiestaten die oostelijk van ons en in Azië tot stand zijn gekomen." (p. 143) En dat landen waar de islam de dienst uitmaakt ook niet moreel hoogstaand zijn; het zijn "allemaal gruwelijke systemen waar steeds opnieuw schimmelachtige dictaturen groeien." (p. 143) Wel relativeert Van Rossem de waan van de dag, doordat hij gebeurtenissen in een historisch perspectief plaatst.

Somber optimisme

Het mensbeeld van Van Rossem is somber optimistisch: "Als je het zo organiseert dat de burgers om wat voor reden dan ook allerlei andere onschuldige burgers moeten vermoorden, dan blijken ze dat gewoon te doen." (p. 232) Van Rossem is een stuk pessimistischer over de aard van de mens dan Rutger Bregmans – die ooit college bij hem liep – in diens

boek *De meeste mensen deugen*. Van Rossem: "De meeste mensen deugen echt niet. De omstandigheden zijn bepalend voor wat mensen wel en niet doen." (p. 232) Vandaar dat Van Rossem pleit voor een goed werkende sociaaldemocratie die mensen tevreden en in toom houdt.

Waar anderen wijzen op gevaren, relativeert en bagatelliseert Van Rossem met name twee zaken: het jihadisme, het gevaar van de islam als bedreiging van de open samenleving: "[...] het hele jihadisme schijnt nu totaal van de wereld verdwenen te zijn." (p. 28)

Ten tweede de ecologische crisis. Van Rossem heeft

het alleen over klimaat en lijkt de andere aspecten van de ecologische crisis te negeren. Hij is een naïeve ecomodernist die meent dat het niet zo'n vaart zal lopen en dat de technologie alles wel zal oplossen.

Van Rossem is soms ook wel erg slordig zoals hij tussen neus en lippen door opmerkt: "[...] zo ben ik er ook van overtuigd dat er van die klimaatmodellen geen klap klopt." (p. 107) Een dergelijke uitspraak vereist onderbouwing. Van Rossem is geen expert op het gebied van klimaatmodellen. Er is wetenschappelijke consensus over dat meer CO₂ in de atmosfeer leidt tot een gemiddeld hogere temperatuur en dat hoe meer de aarde opwarmt des te onleefbaarder de planeet wordt; de gevolgen daarvan zijn niet lineair maar exponentieel. Volgens het recent gepubliceerde KNMI-rapport over de gevolgen van klimaatverandering blijft ook Nederland niet gespaard en zullen we te maken krijgen met hitte, droogte, meer extreme neerslag en een stijgende zeespiegel. De wetenschap heeft in het verleden natuurlijk wel eens foutief gebleken voorspellingen met modellen gedaan (zoals over bevolkingsexplosie (Paul Ehrlich) en de voorspellingen van de Club van Rome in het rapport *The Limits to Growth*), maar desalniettemin getuigt het van tafelvegen van de klimaatmodellen niet van een inzicht in de ernst van de situatie en de manier waarop deze kennis tot stand gekomen. Als je de klimaatmodellen wilt bekritisieren dien je daarover te publiceren in een gerenommeerd wetenschappelijk tijdschrift als *Nature* of *Science* en niet in een interview zoiets zonder onderbouwing te beweren. Dat is onverantwoordelijk. Over dierenleed in de intensieve veehouderij hoor je Van Rossem niet. Dat is een joekel van een morele blinde vlek in zijn denken.

Een derde punt is dat Van Rossem apodictisch beweert dat China Taiwan niet zal annexeren, omdat er dan een risico is met oorlog met de VS: "Er wordt ook wel eens gezegd dat China een aanval op Taiwan gaat uitvoeren, maar dat zou het volstrekte hoogtepunt van stopzinnigheid zijn." (p. 85) Maar als dictators in één ding goed zijn dan is het dat zij uitblinken in stompzinnigheid, denk aan Hitler die een tweefronten-

oorlog begon. Ik hoop dat Van Rossem gelijk heeft. Maar alle tekenen wijzen erop dat China Taiwan binnen enkele jaren zal binnenvallen. Of de VS daadwerkelijk dan de oorlog aan China verklaart, is twijfelachtig (en het zou onverstandig zijn). Nog aan de vooravond van Russlands invasie van Oekraïne – toen de Russische tanks al aan de Oekraïense grens stonden – beweerde Van Rossem dat Poetin het wel uit zijn hoofd zou laten een invasie te beginnen. Terugblikkend merkt Van Rossem op: "Ik vond Poetins inval van Oekraïne een daad van volstrekte irrationaliteit." (p. 101). Van Rossem toont zelfinzicht over zijn tekortkoming: "Mijn zwakheid is dat ik geen inzicht heb in personen die het volstrekt ontbreekt aan gezond verstand." (p. 120) Helaas heeft hij wat minder inzicht in de irrationaliteit van dictators.

Dat Van Rossem humanist is – ook al labelt hij zichzelf niet zo – moge duidelijk zijn: hij is voor democratie, voor vrijheid, tegen de monarchie, voor wetenschap, voor de verzorgingsstaat en hij is atheïst. Zijn humanisme blijkt uit een opmerking als: "Als ik met één voorneemen mijn volwassen leven begonnen ben, dan is het toch wel om mijn kinderen nooit, onder geen enkele omstandigheid, te slaan. Kinderen slaan vind ik niet te excuseren, eigenlijk. Het spreekt voor zich dat dat ook voor mannen geldt die hun vrouw slaan en zo." (p. 63) Religies vindt hij "een soort complottheorie" (p. 226) en het idee van een hemel "krankjorum en volstrekt infantiel". (p. 219)

In de Verlichting kwamen er voor het eerst intellectuelen op die het tot hun taak zagen het volk te onderwijzen en kennis te delen. Filosofen als Diderot, D'Alembert en Voltaire schreven niet alleen voor collega-filosofen maar probeerden een zo breed mogelijk publiek te bereiken. Deze *philosophes* waren geëngageerde filosofen die de wereld wilden verbeteren door kennis en onderwijs. Het project waar de Verlichtingsfilosofen aan werkten is in Nederland grotendeels verwezenlijkt: de constitutionele liberale parlementaire democratie, mensenrechten, algemeen op wetenschap gestoeld onderwijs, wetenschappelijke instituten, openbare bibliotheken, Wikipedia, gelijkheid tussen mannen en vrouwen, et cetera. Maarten van Rossem staat in de traditie van deze *philosophes*: als intellectueel draagt hij historische kennis uit en maakt hij zich hard voor de sociaaldemocratie.

Het Nederlandse onderwijs-bestel is totaal verziekt...

door *Harry Ansems*

Anders dan veel onderwijsbesturen en hun politieke handlangers ons willen laten geloven, is het droevig gesteld met de organisatie en de kwaliteit van het Nederlandse onderwijs. Recente peilingen in Nederland geven aan dat aan het einde van het primaire (basis)onderwijs circa een kwart van de kinderen nog min of meer analfabeet is.

Intussen zakt Nederland met zijn onderwijs steeds verder weg op de internationale ranglijsten. Deels komt dat doordat veel andere landen zich wel inspannen om hun onderwijs te verbeteren, terwijl daar in Nederland geen sprake van is. Integendeel, in Nederland slaat de bureaucratisering steeds verder toe, met als gevolg dat een aanzienlijk deel van al de uitgegeven onderwijsmiljarden niet terecht komt bij de eigenlijke onderwijsuitvoering, dat wil zeggen bij de daadwerkelijke scholing van kinderen en studenten. Wie op de website van onderwijskoepels in Nederland kijkt, treft daar een wildgroei aan van onderwijsorganisaties als onderwijsraden, begeleidingsdiensten, kenniscentra, Cito, Duo enz., uiteraard allemaal direct of indirect (subsidies) bekostigd door de overheid. Absoluut onduidelijk is of al deze instanties, die gewoonlijk langs elkaar heen werken, door de jaren heen feitelijk wel hebben bijgedragen aan het niveau van het Nederlandse onderwijs. Niemand schijnt zich daar druk over te maken.

Maar een andere tendens van verspilling van overheidsgelden is meer sluipenderwijs en daarom nog meer ontwrichtend. Dat is de bureaucratisering, die binnen de scholen zelf plaatsvindt en dan met name binnen de overkoepelende samenwerkingsverbanden van scholen. Met een beroep op de vrijheid van onderwijs kunnen schoolbesturen en samenwerkingsbesturen volledig hun eigen gang gaan. Vroeger beslisten de onderwijzers en leraren zelf hoe zij bijvoorbeeld rekenles of geschiedenisles voor een bepaalde leerlingengroep moesten invullen. Tegenwoordig is het omgekeerde wereld. Niet de leraar, die daarvoor is opgeleid, bepaalt het feitelijke onderwijs maar de managers van de scholen, daarbij ondersteund door bureau-medewerkers die meestal zelf nooit les gegeven hebben.

Onlangs moest minister Dennis Wiersma van Primair en Secundair Onderwijs aftreden. Hij was een bevlogen minister en werd vanwege zijn echte kennis van het onderwijs enorm gewaardeerd door het uitvoerende onderwijsveld, maar bijvoorbeeld ook door de Vereniging Beter Onderwijs met haar deskundige voorzitter Ad Verbrugge. Normaal is minister van Onderwijs een soort politiek erebaantje. Je hebt weinig of geen verantwoor-

delijkheid en wel meer dan genoeg geld. Kan niet misgaan dus. Nou, bij Wiersma wel. Hij barstte wel eens van woede uit tegenover vertegenwoordigers van de eigengereide en hautaine bestuurlijke onderwijselite en hun trouwe overheids-vazallen. Dat was alleszins begrijpelijk. Maar toch was de overmacht van mensen die uit gemakzucht of eigenbelang niets aan de ongezonde situatie van het huidige onderwijsbestel wilden veranderen te groot. Voor hen was deze energieke minister een regelrechte bedreiging. Hij moest dus wel het veld ruimen.

Hoe heeft het zo ver kunnen komen?

De Nederlandse overheid met inbegrip van de politieke besluitvormende organen staat tegenwoordig op steeds grotere afstand van het feitelijke onderwijs. Deze negatieve ontwikkeling nam al een aanvang in het jaar

1917. In een sterk verzuimd Nederland werd een compromis gesloten tussen confessionelen en socialisten. De socialisten kregen hun algemeen kiesrecht en de confessionelen kregen een volledige vrijheid van onderwijs, ook financieel (nu

...maar het kost de belastingbetaler wel circa 48 miljard euro per jaar

art. 23 Grondwet). In het licht van die tijd wel begrijpelijk. Bijna geheel Nederland was toen nog confessioneel, zelfs de meeste socialisten waren toen nog confessioneel. Nu, meer dan een eeuw later, zitten we wel met de gebakken peren. De overgrote meerderheid van de Nederlanders snapt wel dat religie en onderwijs niets met elkaar te maken hebben. Het doel van onderwijs is om wetenschappelijke kennis en inzicht bij te brengen en praktische vaardigheden. Religie beoogt in wezen het tegenovergestelde: een gelovige moet standvastig eeuwenoude opvattingen overnemen, in strijd met moderne wetenschappelijke en maatschappelijke ontwikkelingen. Ook zijn het lang niet alleen maar de confessionelen die de vrijheid van onderwijs kunnen aangrijpen om hun denkbeelden te verspreiden. Het is ook voor spiritualistisch ingestelde hobbyisten en zelfs voor opportunistische geldzoekers maar een klein kunstje om een (door de overheid gefinancierde) school te beginnen. Zo kwam onlangs nog in het nieuws dat een bepaalde groep een school wilde beginnen waar de leerlingen helemaal niets meer hoefden te doen. Gewoon gezellig buiten spelen en doen waar je zin in hebt. En intussen kan het schoolbestuur het geld binnenharken. Het wachten is nu op de eerste Woke-scholen.

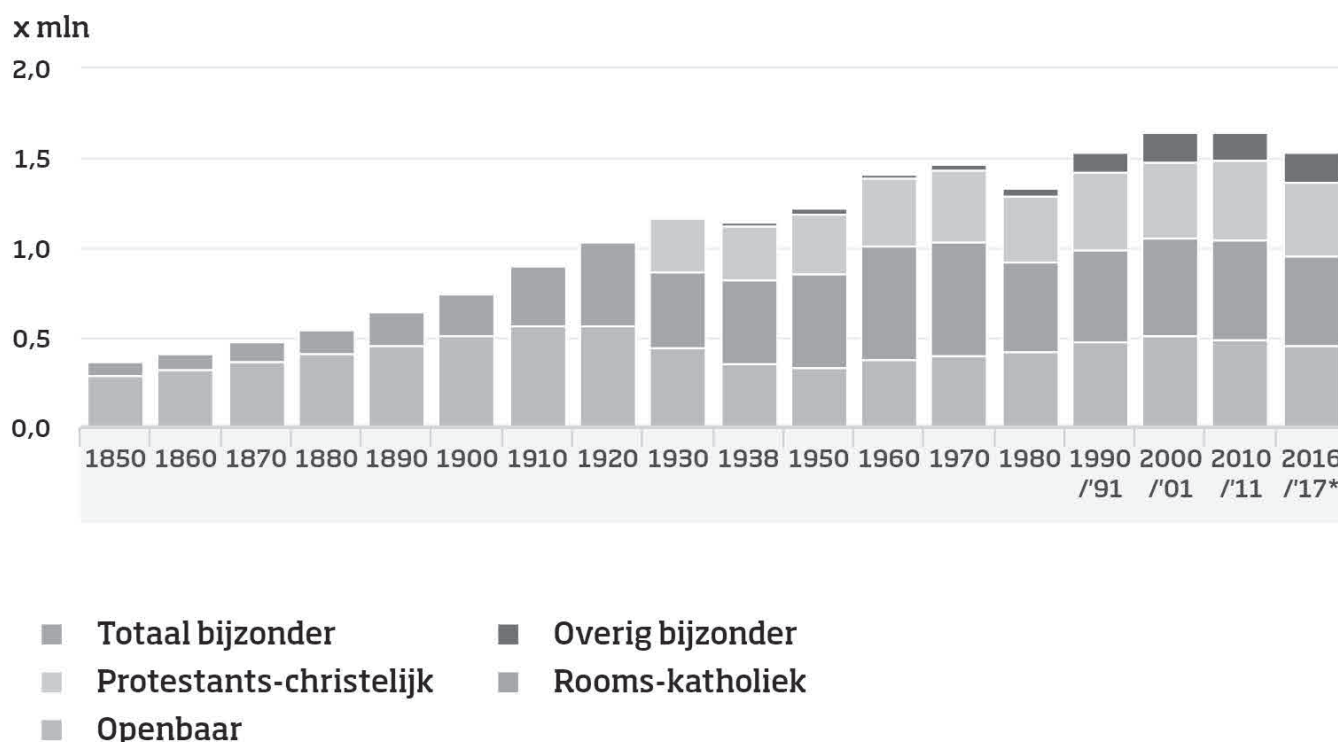
Met name de volledige financiële vrijheid voor alles wat zich onderwijsinstelling mag noemen heeft intussen al tot volstrekt onaanvaardbare ontwikkelingen geleid. Vooral na de Tweede Wereldoorlog heeft de rijksover-

heid zich verder afgekeerd van praktisch elke daadwerkelijke bemoeienis met het onderwijs.^[1] De verzuiling sloeg om in een vorm van corporatisme: niet de overheid zelf moet, maar de grote maatschappelijke organisaties moeten overheidstaken op zich nemen. In de hiërarchisch-gezagsgetrouwe opvattingen van de 30-er en 40-er jaren paste dit nog wel goed. De gedachte was dat de centrale leiding niet alles zelf kan doen en er op mag vertrouwen dat het volk, te weten de grote maatschappelijke beroepsgroepen daarvan, de overheidstaken goed zal uitvoeren. Dit idee kwamen we ook al tegen in de nog oudere feodale stelsels. Vlak na de oorlog wilde de overheid dit systeem van corporatisme behalve aan het onderwijs ook opleggen aan het bedrijfsleven. Dat werd een complete mislukking. Wie herinnert zich niet de op-

Lumpsum-financiering

Berucht is voorts het systeem van de Lumpsum-financiering dat in de 90-er jaren van de vorige eeuw werd ingevoerd. Scholen krijgen jaarlijks een (enorm) bedrag uitgekeerd, gebaseerd op het aantal leerlingen dat onderwijs volgt. Dit bedrag kan (niet moet!) ook besteed worden aan kosten voor personeel en adviseurs, inrichting en huisvesting. Zoals onderwijsjournaliste Aleid Truyens (Volkskrant 2018) al opmerkte: Die Lumpsum komt altijd bij de verkeerde partij terecht, namelijk bij het management van de bovenscholse samenwerkingsverbanden. Die weten daar wel raad mee. De salarissen en faciliteiten van al die bestuurders en hun stafpersoneel zijn bovenmatig. Kennis van onderwijs is daar volstrekt niet waar het om draait. Alles draait om geld, aan-

Leerlingen in primair onderwijs naar denominatie school

Toelichting op bovenstaande grafiek van het CBS i.v.m. ontbreken van kleur in deze afdruk: "Totaal bijzonder" is het bovenstuk van de kolommen t/m 1920; "Openbaar" is het onderste stuk van alle kolommen; "Protestants-christelijk" is het tweede stuk van onder in de kolommen vanaf 1930; "Rooms-katholiek" is het derde stuk van onder vanaf 1930; "Overig bijzonder" is het bovenste stukje vanaf 1938.

stand van boer Koekkoek? In elk geval werd de Wet op de Bedrijfsorganisatie schielijk teruggedraaid. Helaas werd het in het onderwijsbestel een ander verhaal. De onderwijsinstellingen kregen juist steeds meer vrijheid en financiële armslag. Je krijgt de stellige indruk dat het corporatistische gedachtegoed de overheid en vooral ook de politici van het (toen nog) sterke confessionele midden wel goed uitkwam. Zelfs werd toen nog geopperd dat dit de democratie zou bevorderen. Een complete misvatting. De individuele burger heeft ten aanzien van de overheidsinstanties nog wel de mogelijkheden van inspraak en rechtsbescherming. Met betrekking tot van de overheid losgemaakte maatschappelijke organisaties blijkt hiervan feitelijk geen sprake meer, zoals hierna nog wordt aangetoond.

zien en macht. Grote luxe onderwijsgebouwen en dito kantoren voor bestuurders en stafpersoneel werden gebouwd. Die gebouwen moesten vooral aanzien en succes uitstralen. Een directeur van een Roc-instelling (nu Summa) verklaarde in de Brabant-pers trots te zijn op zijn nieuwe gebouw, waarvoor kosten nog moeite waren gespaard. De directeur had desgevraagd evenwel geen enkel idee hoeveel miljoenen het gebouw had gekost. Dat was kennelijk niet van belang. Het ministerie had de bouw immers goedgekeurd, alleen al op basis van het door de school voorspelde aantal toekomstige studenten. Veel van die schoolgebouwen staan tegenwoordig grotendeels leeg. HBO-gigant Fontys realiseerde niet zo lang geleden een prachtig groot nieuw gebouw in Eindhoven, vooral bedoeld voor de toestroom van ICT-stu-

denten. Tegelijkertijd echter werd het contact-onderwijs voor deze studenten tot onaanvaardbare proporties teruggeschoefd. Lessen en tentamens werden overbodig verklaard, studenten zouden alles zelf wel kunnen regelen, liefst buiten de school, door het vragen van advies aan hun digitale "coach". Wie nu op een gewone doordeeweekse dag het onderwijsgebouw bezoekt, treft meestal meer portiers en baliemedewerkers aan dan studenten. En denk nu niet dat dit een op zichzelf staand geval is. Overal in het land hoor je dezelfde geluiden.

En dan al die miljoenen die aan reclame- en wervingskosten worden uitgegeven, alsof er marktwerking in onderwijsland zou zijn. Vergeet het maar; ouders kiezen de dichtstbijzijnde school en al die reclame-kretologie komt toch overal op hetzelfde neer.

De zaak van Damin en van vele anderen.

Het is (gelukkig) uitgebreid in het nieuws geweest: de 10-jarige leerplichtige Damin zit bijna 2 jaar thuis na een onterechte schorsing door de Haagse P.H. Schreuderschool (o.a. AD 22-8-2023). Damin lijkt een geval op zich, maar dat is het allerminst, het is zelfs symptomatisch voor het wanbeleid in de huidige Nederlandse onderwijspraktijk. Damin zat op een school die bestemd is voor kinderen met een leerachterstand. Tegenwoordig geldt dat voor meer dan de helft van de scholen in het primair onderwijs. Je zou dus zeggen: Damin kan daar wel blijven. Nee dus, het schoolbestuur wilde om een niet nader gemotiveerde reden van hem af en verwees hem naar een school voor moeilijk opvoedbare kinderen. Damin was echter helemaal niet moeilijk opvoedbaar en zijn ouders protesteerden. Ontelbare moeizame gesprekken en briefwisselingen, met directeur, met stafpersoneel. Daarna geschillencommissie, juridische procedures. Wat moet dat gekost hebben? Natuurlijk geeft het schoolbestuur niet toe. Dat zou gezichtsverlies zijn na de eerder genomen beslissing en, wie weet, precedenten scheppen, bla, bla. Bovendien weten schoolbesturen dat de meeste ouders heel beducht zijn voor juridische procedures, want dat kost hun geld. De schoolbesturen kan het gewoonlijk niets schelen, want alle kosten vallen toch onder de lumpsumfinanciering.

Was Damin een geval op zich? Nee dus. Gevallen als Damin kom je heel vaak tegen bij groepen van iets meer kwetsbare kinderen, zoals bij kinderen met een niet-doorsnee thuissituatie, maar ook bij hoogbegaafde kinderen. Vroeger draaiden die kinderen zonder problemen mee in het reguliere onderwijs. Maar tegenwoordig slagen schoolbesturen, niet gehinderd door kennis, er in om van alles wat hen niet bevalt een probleem te maken.

Een voorbeeld uit de praktijk, waarbij om privacy-redenen de namen van kind en ouders niet genoemd worden. Ouders hebben een pleegkind al vanaf vlak na de geboorte. Het pleegkind groeit voorspoedig op en veroorzaakt weinig of geen problemen. Maar dan breekt de tijd van scholing aan. Het kind zit eerst op een reguliere basisschool in Noord-Limburg. Maar dan komt een stafmedewerkster van die school op het idee dat het bewuste kind toch wel op een bijzondere school thuis hoort. Dat zou beter zijn voor de problematiek van een pleegkind (?). Dat gaat ook nog een tijdje goed op die andere school, maar dan moeten de ouders voor hun werk naar de gemeente Veldhoven verhuizen. Dan gaat het helemaal mis. De directrice van de dichtstbijzijnde basisschool houdt van het begin af de boot af en voelt zich daarbij gesterkt door het samenwerkingsverband waar de school onder valt. Dat samenwerkingsverband heeft kennelijk het beleid om kinderen waar "iets" mee is te verwijzen naar een school voor bijzonder onderwijs aan de noordkant van stad Eindhoven op ca. 15 km afstand. Het betekent voor het desbetreffende pleegkind dat het terechtkomt op een school met veel moeilijk opvoedbare kinderen, elke dag minstens 3 kwartier enkele reis in een taxibusje door het drukke Eindhovense verkeer. Gevolg: ouders worden gedwongen tot moeizame gesprekken met de directrice en stafmedewerksters; die hebben daar kennelijk alle tijd voor. Zelfs een onderwijsinspectrice wordt erbij gehaald, die ook niet meer kan bijdragen dan de constatering "Partijen zijn het niet met elkaar eens". Daarna de Geschillencommissie. Die wil alleen maar wat schipperen en vindt ook dat het schoolbestuur met een onvoldoende motivering komt. Maar als die motivering steeds onvoldoende blijft of gewoon uitblijft, dan doet de Geschillencommissie verder ook niets vanwege wettelijke beperkingen. Om een lang verhaal kort te maken: de ouders zijn naar een Belgische basisschool gegaan, niet ver over de grens. Daar was alles binnen 10 minuten geregeld. De directrice zag het kind, sprak met haar (wat in Nederland niet gebeurde) en zag dat alles in orde was. Dossiers uit Nederland wa-

ren helemaal niet nodig en ook niet gewenst. Het is dus geen wonder dat voor veel ouders uit de Zuid-Nederlandse grensstreek een vlucht naar de Belgische scholen steeds meer favoriet is. Het is communis opinio dat niet alleen de kwaliteit van het onderwijs daar hoger is maar dat je meteen ook af bent van de bureaucratische wan-toestanden in Nederland. In België is het regulier basis-onderwijs uitgangspunt. Een schooldirectie die een kind naar het (duurdere) bijzonder onderwijs wil verwijzen zal dat terdege moeten onderbouwen.

Trouwens, de keiharde feiten liegen er ook niet om. Alleen al in het primair onderwijs zitten blijkens voor-zichtige schattingen circa 200.000 kinderen gedwongen thuis. Het Nederlandse ministerie komt (uiteraard) met veel lagere schattingen, maar vermeldt er niet bij dat veel scholen de benodigde informatie over schoolverzuim niet doorgeven en ook de betrokken gemeenteamb-tenaren voelen zich niet geroepen er veel werk aan te be-steden. Stuitend zijn de eigengereidheid en de gemak-zucht van de schoolbesturen. Zoals bij hiervoor gemeld pleegkind, een simpel toelatingstestje al zou hebben vol-staan, want met dat kind was cognitief en contactueel helemaal niets mis. Veel thuiszitters blijken ook hoogbe-gaafde kinderen te zijn. Bij hoogbegaafde kinderen kan een huisbezoek of het plaatsen in een apart groepje bin-nen het reguliere onderwijs al veel oplossen. Maar waar-om zou je creatieve en praktische oplossingen bedenken, als het geld toch wel binnenrolt.

Conclusie

In ons onderwijsbestel vindt een gigantische verspil-ling van overheidsgelden plaats. Tegelijkertijd is de ani-mo van jongeren om nog een baan als leraar aan te ne-men steeds verder gedaald. De onderwijsbesturen en de onderwijsvakbonden komen steeds maar met het (goed-kope) argument dat het een kwestie is van tekortschie-tende salariëring. Dat blijkt echter onzin te zijn. De Ne-

derlandse leerkrachten worden helemaal niet zo slecht betaald gezien het aantal verrichte werkuren en ook niet in verhouding tot de salariëring in omliggende landen. Maar de werksituatie op zich speelt natuurlijk wel een grote rol. Welke ambitieuze aspirant-leerkracht van hbo-niveau wil er nu een baan waarbij je voortdurend door directies, besturen en stafmedewerkers als klein kind be-handeld wordt? Je hebt zelf helemaal niets te vertellen over de wijze waarop je jouw vak moet interpreteren en uitoefenen. Je bent verplicht mee te doen aan steeds nieuwe modieuze onderwijstrends en daarover uitge-breed te vergaderen en rapporteren. Allerlei vormen van project-onderwijs en thema-onderwijs, waarvan het nut nooit is bewezen, worden je opgedrongen. Over deze kant van het verhaal hoor je de gevestigde onderwijselite natuurlijk nooit.

Tenslotte hierbij een voorstel voor wat dringend moet gebeuren:

Afschaffing van de Lumpsumfinanciering. Zo spoed-ig mogelijke afschaffing van art. 23 Grondwet.

Duidelijke regels en richtlijnen vanuit de rijksover-heid voor een kwalitatief goed onderwijs. Sterke uitbrei-ding van onderwijsinspecties met effectieve extra be-voegdheden. Ontmanteling of sterke inkrimping van de schrikbarend veel geld kostende en grotendeels overbo-dige onderwijskoepels en onderwijs-samenwerkingsver-banden. Ja, dat gaat heel wat banen kosten. Helemaal niet erg, want op veel andere terreinen is er nog werkge-legenheid genoeg, bijvoorbeeld bij de directe onderwijs-uitvoerenden (de meesters en leraren voor de klas) en bij de onderwijsinspecties.

En ook niet te vergeten: eerherstel voor ex-minister Wiersma en liefst weer een plaats voor hem in een nieuw kabinet.

[1] Dit is aanvechtbaar; denk bijv. aan de "Mammoetwet" van 1963 voor het voortgezet onderwijs. (noot van de redactie)

DE AUTEURS EN VERTALERS VAN DIT NUMMER

Harry Ansems (1945) is rechtsfilosoof en evolutionist. Hij studeerde Nederlands recht en rechtsfilosofie aan de Universiteit van Tilburg en werkte als docent rechten aan de Fontys Hogescholen.

Floris van den Berg (Naarden 1973) is milieufilosoof aan de Universiteit Utrecht, bestuurslid van De Vrije Gedachte, lid van het Humanistisch Verbond en donateur van Skepsis. Van hem verschenen diverse boeken, zoals *Het spook van woke*.

René van Elst (Amsterdam 1950) studeerde sociologie en (deels) rechten, is gepensioneerd Human Resources medewerker, vertaalde poëzie van Fran Winant, was hoofd- en eindredacteur en opmaker van De Vrijdenker (2014-2018), thans eindredacteur, hoofdredacteur a.i. en opmaker ad hoc, maakt foto's en video's van vrijdenk-evenementen, donateur van Skepsis.

Anton van Hooff (Den Haag 1943) is klassiek historicus te Nijmegen, redacteur van De Vrijdenker en oud-voorzitter van De Vrije Gedachte, Vrijdenker van het Jaar 2023.

Jeroen Janssen (1957) heeft zowel doctoraal Theologie (godsdienstwetenschappen) als doctoraal Sociale Wetenschappen alsook een kandidaats Oosterse talen en werkte achtereenvolgens in het onderwijs, de onderwijsbegeleiding, een jongerencentrum en bij de COA.

Kenneth van Oost (België 1960) is internationaal werkzaam geweest in de logistiek, is geïnteresseerd in o.a. progressieve politiek, de problematiek individu-collectief, memetics; is lid van de Gentse Cultuurvereniging.

Herman Reimes (87) was als jongere een overtuigd christen-fundamentalist. Ontkeerd tijdens tewerkstelling in een psychiatrische inrichting als gewetensbezwaarde dienstweigeraar. Werktuigbouwkundig constructeur. Gaf regelmatig liederen-recitals. Ging als gepensioneerde schrijven over milieubehoud en religie, met als recentste van vijf boeken *Realistisch omgaan met religie*.

De kartoens zijn van de Turnhoutse cartoonist **Gie Campo** ("Gier").

AANWIJZINGEN VOOR AUTEURS

Uw bijdragen aan dit blad worden zeer gewaardeerd. Wij verzoeken u om bij het aanleveren met de volgende informatie en aanwijzingen rekening te houden.

- Bijdragen aan het blad worden – in verzorgd, leesbaar Nederlands – in digitale vorm aangeboden aan de hoofdredacteur op het email-adres van de Redactie.
- Als auteur bent u zelf verantwoordelijk voor de inhoud van uw werk. Buiten die verantwoordelijkheid vallen door de Redactie in het werk aangebrachte correcties.
- De Redactie noch de vereniging De Vrije Gedachte (DVG) is aansprakelijk voor plagiaat, auteursrechtenschending etc., gepleegd door auteurs.
- Het copyright op een geplaatste bijdrage blijft berusten bij de auteur; DVG is echter gerechtigd de bijdrage geheel of gedeeltelijk opnieuw te plaatsen, hetzij in het blad hetzij in een bloemlezing in boekvorm hetzij op de website of Facebookpagina.
- U verstrekt over/van uzelf enige personalia en een portretfoto die bij het werk kunnen worden afgedrukt als het om een publicatie van enige omvang gaat.
- In overleg met de Redactie kan een bijdrage desgewenst onder pseudoniem worden gepubliceerd; anonieme bijdragen worden echter niet geaccepteerd. De auteur moet voor de hoofdredacteur

bereikbaar zijn.

- Wij gaan ervan uit dat een artikel niet veel langer is dan 3000 woorden en een boekbespreking die niet diep op thema's uit het boek ingaat niet veel langer dan 1500 woorden.
- Veronderstel niet te veel voorkennis bij de lezers; vermijd technische/geleerde termen of leg ze uit.
- A.u.b. niet te veel noten; alleen eindnoten.
- Vertaal niet-Nederlandstalige teksten/citaten.
- Zorg voor een sprekende titel, die te maken heeft met het onderwerp, en voor bijpassende sub-onderwerpen met tussenkopjes.
- Een mini-samenvatting, waarin ook de belangrijkste trefwoorden voorkomen, wordt op prijs gesteld.
- Noem het hoofdonderwerp in het begin en schrijf de rest ter ondersteuning van dit onderwerp, zodat de lezer de argumentatie / illustratie en de weg naar de eventuele conclusie kan volgen.
- Spring niet via vrije associaties van de hak op de tak en haal geen dingen erbij die niet met het hoofdonderwerp te maken hebben, waardoor de lezer de weg kan kwijtraken.
- Vindt u dat een uitweiding belangrijk is ter illustratie van het hoofdthema, leg dan uit hoe.
- Lees uw stuk zelf goed na; controleer de zinsbouw en spelling, in het bijzonder van de genoemde namen. Onze dank voor uw medewerking!

De Redactie

De Vrije Gedachte

Doelstelling van De Vrije Gedachte

De vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' stelt zich ten doel: het bevorderen van het vrijdenken. Het vrijdenken is een atheïstisch-humanistische levenshouding gekenmerkt door:

- Rationeel denken en onderzoeken van de werkelijkheid, daarbij strevend naar:
 - bevrijding van dogmatisme, vooroordeel en onwetenschappelijke houding,
 - vasthouden aan principes van toetsing en bewijsvoering.
- Moreel handelen vanuit het besef van:
 - eigen verantwoordelijkheid voor gedachten en daden,
 - menselijke waarde,
 - solidariteit met de medemens, de natuur en het milieu,
 - de eindigheid en onherhaalbaarheid van elk individueel leven.

Een vereniging ontleent bestaansrecht aan haar doelstellingen en aan haar ledental. Veel doelstellingen kunnen worden bereikt bij voldoende aantallen (actieve) leden. Opkomen voor de situatie van mensen met een atheïstisch-humanistische levenshouding is erg actueel. In de komende periode wil 'De Vrije Gedachte' graag nieuwe activiteiten organiseren, ook in de regio's, en meer voor het voetlicht treden. Dit vergt creativiteit, tijd en energie van het bestuur, meer vrijwilligersinzet en een financiële impuls. U kunt hierbij helpen.

Steun De Vrije Gedachte!

Vindt u ook dat de vereniging op de kaart van levensbeschouwelijk Nederland thuishoort? Wilt u ook dat de vereniging nieuwe activiteiten organiseert? Steun dan de vereniging!

U kunt de vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' steunen door:

- mee te doen bij activiteiten en uw mening te geven,
- als vrijwilliger te helpen bij de organisatie van activiteiten, of door een plaatselijke of regionale kring te starten,
- ingezonden brieven te sturen aan kranten en uzelf daarin expliciet als vrijdenker te benoemen,
- geld te schenken aan de vereniging of een legaat na te laten. U kunt hierover vrijblijvend een informatief gesprek voeren en u daarvoor aanmelden via ons mailadres (zie onder),
- andere belangstellenden te attenderen op de activiteiten van de vereniging,
- te reageren op publicaties e.d. van 'De Vrije Gedachte',
- lid te worden van vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' (zie het informatiekader in dit blad),
- abonnee te worden van het blad 'De Vrijdenker' (zie het Colofon van dit blad).

Heeft u vragen of ideeën? Het bestuur hoort ze graag! Of wilt u praten over nalaten of schenken? Neem contact op via info@devrijegedachte.nl; voor andere contactmogelijkheden zie het informatiekader in dit blad.

Bezoek onze website
devrijegedachte.nl
en onze Facebook-pagina
'De Vrije Gedachte'

Het driekleurig viooltje is sinds de 19de eeuw het internationale symbool van de vrijdenkerij. Dit bloempje heeft in het Frans de naam *pensée*, die gedachte betekent. De bloem heeft deze naam gekregen omdat de vorm ervan op die van een menselijk gezicht zou lijken en omdat de bloem in augustus vooroverbuigt alsof hij diep in gedachten is. *La libre pensée*, een term die Victor Hugo in 1850 geïntroduceerd zou hebben, betekent letterlijk de vrije gedachte en is de Franse benaming voor het vrijdenken. (Bron: Wikipedia.org.)

strikte scheiding tussen kerk en staat – weren van indoctrinatie uit opvoeding en onderwijs – bevorderen van een kritisch onderzoekende, wetenschappelijke houding – ontmaskeren van religie, pseudowetenschap en andere waanvoorstellingen – vrijheid van expressie – respect voor de waardigheid van de mens als wezen met een eindig en eenmalig bestaan – erkenning van het volledige zelfbeschikkingsrecht van de mens over eigen lijf en leden